

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet. 1

SAMLAREN

TIDSKRIFT FÖR SVENSK
LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

Ny följd. Årgång 2

1 9 2 1

UPPSALA 1922

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

FRIEDRICH MENIUS

*EN ÄVENTYRLIG DORPATPROFESSOR
OCH HANS GLÖMDA INSATS I DET ENGELSKA
KOMEDIANTDRAMATS HISTORIA*

AV

JOHAN NORDSTRÖM

I mars månad 1645 fingo statsreligionens väktare i Stockholm åtskilligt att beställa. Ett brev från pastor primarius, Olaus Laurelius, till rikskanslern, daterat den 19 i denna månad,¹ för oss mitt in i situationen. Ärendet är brådskande och allvarligt, "emedan", skriver Laurelius, "Gudz ähra och den kiända sanningen lider meen, i det att en Curlandus, benämd Fredericus Menius, som tilförene hafwer varit Pastor wed Riga, och sedan Professor uthi Dorpt" i en nyss utgiven skrift, betitlad Consensus Hermetico-Mosaicus, gjort sig skyldig till svåra kätterier. Genast han fått sig detta bekant, har han, fortsätter rapportören, "dragit thet för någre af Församlingen, som med Kyrckiowäsendet hafwa till att beställa, och låtit dem see hans wilfarelser, hur han isynnerhet den artickelen om Gud den H. Trefaldighet och Christi Mandoms annammelse hafwer kullslaget, och försmädeligen ther om talat, ther uppå the låto uphämta alla Exemplaren som woro till att finnas och honom i fängelset insatte. Thet samma hafwer iag och sedan gjort för Rijkzdrottzen och Öfwerst-ståthållaren, och änteligen en kort underrättelse der om författat, och Hs. Kongl.

Föreliggande uppsats hölls i något förkortad form som föredrag å Svenska Litteratursällskapets årsmöte 1921.

¹ UB, K. 80. Brevet är även tryckt i STIERNMAN'S *Centuria Anonymorum* 1726.

Maj:tt lefwererat förleden Lögerdag, som war d. 15 Martij såsom och tå en muntlig förklaring giort der uppå inför H. K. M. och lät hennes Maj:tt denna hans skriff sig storligen miszhaga, tog i betänckiande hwad straff på honom skulle läggas, och mente ibland annat, som H. M. föregaf, at han måtte sändas här ifrån åth Dantzigh: där till man i underdånighet swarade, alt sådant stå uthi H. Mtz och Rijkzens Rådz betänckiande men så wore thet till at öfwerläggga och besinna, att aldenstund han är en *Arian*, som hans skriff utwijser, och den Secten /: som nu elliest kallas Photinianer :/ lefwer uthi Påländ i stoor myckenheet, och bete Menius weet uthaf Statu Patriæ, om icke är til att fruchta, at han begifwer sig genast dijt; och sedan uthi sin Historia Pansophiæ, som han uthlofwar, ställer en smådeskrift på H. M. och Fäderneslandet.“ Till slut anmodar Laurelius den av tunga statsvärv upptagne rikskanslern att taga denna viktiga sak i öfvervägande.

I och för sig erbjuda akterna i den religionsprocess, vars preludier skildrats i det nyss citerade brevet, ett betydande intresse, därför att de ställa i en nästan dramatisk belysning arten av den förbenade ortodoxi, som med byråkratiskt nit vakade över, att ingen undersåte sökte kränga av sig den dogmatikens tvångströja, som skulle garantera statens inre lugn och endräkt.

Men det är icke enbart eller ens företrädesvis denna synpunkt, som föranlett mig att åter frandra i ljuset dessa glömda dokument. Friedrich Menius, ett namn, som man förgäves efterletar i våra nyare biografiska verk, kan göra anspråk på vårt intresserade deltagande icke blott i sin egenskap av en av de mest gudsförgätne kättare, som stört lugnet inom vår svenska statskyrka. Innan han av en blind och olycklig tro på sitt svaga mänskliga förstånd lät locka sig till de ödesdigra irringar i religionen, vars följder vi i det följande skola erfarra, hade han under en lyckligare ungdomstid framburit ett offer åt sånggudinnorna, vilket, om det också icke kan sona hans blodröda synder, dock bör inbringa honom den senkomna upprättelsen av ett erkännande ord i varje något så när utförligt kompendium i världslitteraturens historia. Härmed bör han också ha gjort sig förtjänt av några ord om sina levnadsöden,

sina arbeten och sina idéer, så långt de nu äro mig kända. Framdeles hoppas jag få tillfälle att närmare analysera hans religiösa och filosofiska idéer i ett vidare sammanhang.

*

Om Menius' liv och leverne, innan han på detta dramatiska sätt träder fram som centralfiguren i en upprörd kätteriprocess, ha källorna icke mycket att förtälja. Man synes icke ens ha varit säker på hans nationalitet. Sommelius¹ uppgiver, att han var född i Pommern, vilket möjligen är det riktiga, enligt andra uppgifter var han kurländare. Av Menius' egna påståenden i ett brev² till Axel Oxenstierna under kätteriprocessen, till vilket vi senare återkomma, framgår att han 1628 var polsk undersåte (sub jurisdictione Poloniæ) och vistades "in Extremis fere Rhuteniæ". Vid denna tid hade han, enligt vad han vidare säger i detta brev, som går ut på att stämma rikskanslern till hans fördel, av ryktet om Oxenstiernas personlighet lockats till Preussen, där denne då vistades i anledning av det polska kriget. Här hade han under några veckor i Marienburg haft förmånen att få samtala med rikskanslern.³ Han tar Gud till vittne, att vad som då framkom under deras samtal, nämligen den gemensamma klagan över den sanna och rena kristna fromheten, som börjat vändas till en av hedniska sofismer nedsölad skepsis, vore orsaken till hans nuvarande vedermödor.

I vad mån dessa religionssamtal med den teologiskt intresserade Oxenstierna voro betingade av något uppriktigare och varmare renlärighetsnit, är naturligen icke lätt att avgöra. Hans uppdykande på den svenska sidan från ett med Sverige i krigstillstånd varande land förefaller icke så litet mystiskt. Möjligen har han haft sina goda skäl att göra sig osynlig i Polen och söka sig utkomst i en ny miljö. Måhända har han funnit det ändamålsenligast

¹ GUSTAVUS SOMMELIUS: *Regiæ Academicæ Gustavo-Caroline sive Dorpat-Pernaviensis Historia*. Lund 1790 ff., s. 187.

² Avskrift av detta brev finnes i UB., K. 80; även tryckt hos STIERNMAN, a. a.

³ Här om har Menius även erinrat Oxenstierna i ett brev av 9 okt. 1635 (RA, Oxenstiernas brev).

att framställa sig som en för sin religion förföljd flykting och därigenom lyckats väcka rikskanslerns intresse, i synnerhet som han väl samtidigt kunde lämna en eller annan upplysning av vikt från fiendesidan. Utan tvivel har han vid dessa tillfällen, då han sammanträffade med Oxenstierna, icke stuckit under stol med sin lärdom och sina talanger: källorna ha att förmåla, att han förvärvat sig titeln Poeta Laureatus Cæsareus,¹ vilket måste ha skett under en tidigare period av hans växlingsrika liv. Sommelius omtalar,² att Menius var en frejdad latinsk poet och att hans sångers skönhet t. o. m. inbragt honom ett berömande epigram av den utmärkte tyske poeten Paul Flemming. Samma höga vitsord får han emellertid icke för sina på tyska författade dikter, vilka av Sommelius betecknas såsom "misericordia digna", varvid han anför som exempel en "Klaglied" med anledning av Gustaf Adolfs död.

Emellertid blevo hans försök att på svensk sida bryta sig en bana icke utan resultat. Måhända var det genom Oxenstiernas förmedling, som Menius 1629 fick anställning som fältpräst hos fältmarskalken Gustav Horn, som 1628 blivit överbefälhavare för de svenska trupperna i Lifland.³ Horns förtroende för honom måtte ha varit rätt betydande, ty han anförtrodde honom även uppsikten över sina lifländska gods,⁴ ett förtroende, som Menius sedermera, efter vad vi skola se, icke synes ha fullt tillfredsställande motsvarat.

Fältmarskalken tog den tjänstvillige och mångsidige mannen i anspråk även på annat sätt. Menius hade, enligt vad han själv berättar,⁵ under vistelse i de polska provinserna åren 1621--1629 som "Liebhaber der Historien vndt Antiquitäten" samlat en hel del tryckt och otryckt material rörande Liflands historia och antikvi-

¹ Han undertecknar sig i ett brev till Gustaf Horn 1631 bl. a. med titeln P. L. C. (RA., Bielkosamlingen. Skrifvelser till G. Horn). — Jfr även SOMMELIUS, a. a. s. 187.

² A. a. s. 191.

³ Härom erinrar Menius i en Stockholm d. 9 april 1646 daterad skrivelse. »*Warhaffter eigentlicher Bericht von dem Liefländischen Historischen Wercken, welche ich endbenanter von Anno 1621 bis 1636 unter handen gehabt*» (UB., Palmsk. 353.)

⁴ Menius till A. Oxenstierna 9 okt. 1635 (RA., Oxenstiernas brev).

⁵ I *Warhaffter eigentlicher Bericht* etc. Se not 3.

teter, varvid en kalvinistisk präst i Wilda, M. Andreas Welsius, och en papist, lifländaren pater Paulus Warburgius i Sapichina i Vitryssland varit honom behjälpliga. Han anmodades nu av Horn att fortsätta härmed och skriva ett "justum Opus Historiæ Livonicæ". Han synes omedelbart ha gått till verket och lyckats anskaffa åtskilligt nytt material dels genom privatpersoner, varvid han nämner sina svågrar från Kurland, dels från några stadsarkiv. Emellertid lämnade Horn snart nog Lifland för att som Gustaf Adolfs närmaste man deltaga i det tyska kriget. Johan Skytte, som 1629 blev generalguvernör över Östersjöprovinserna, intresserade sig ävenledes för Menius' historieskrivning. Tvenne gånger skaffade han honom från arkiven i Stockholm en mängd kopior av handlingar, som under de föregående krigen tagits i olika lifländska orter. För att ytterligare hjälpa honom i hans förehavanden och underlätta förbindelserna med tryckeriet i Riga gav honom Skytte dessutom anställning som pastor vid några församlingar i närheten. När ett svenskt gymnasium år 1630 inrättades i Dorpat blev Menius därstädes professor i historia, vilken befattning han två år senare utbytte mot lärostolen i historia och antikviteter vid Dorpats nyupprättade universitet.

Allt syntes sålunda arta sig väl för Menius. Han hade fått en syssla, som tydligen väl passade för honom, och med en utomordentlig produktivitet fullbordade han det ena arbetet efter det andra. Ödet ville emellertid icke, att han i lärd ro skulle få fullborda sin stora lifländska historia. Tvenne omständigheter bidro till att ånyo helt förändra hans situation. Först och främst hade han ett mysteriöst förflutet och vidare hade han ett trätlystet sinnelag. Det visade sig snart, att såväl det ena som det andra skulle bli hans fördärv.

Tyvärre sväva de närmare omständigheter, som föregingo den ödesdigra process, vilken blev början till hans olycka, i dunkel och den redogörelse, han själv avger i en odaterad skrivelse, kan ju givetvis icke anses vara annat än hans egen syn på saken.¹

¹ *Friedrich Meintz Lieffländische Rechtsachen kurzer bericht laut Acten bey dem H. Secret. Johan Månson.* (RA, Acta Academica Dorpt-Pernau.)

Han berättar i denna relation, att han själv och en rådsherre i Dorpat vid namn Clausz von Wickedden anklagat en ung präst på grund av kränkande yttranden om professor Virginius — en person, som, i förbigående sagt, vunnit en viss komisk ryktbarhet med anledning av ett tämligen burleskt skämt, som Stiernhielm anställde med honom och varom Columbus berättar i sin anekdot-samling Mål-Ro eller Ro-mål. Emellertid hade den unge prästen en vän och försvarare i en viss Lillie — i den svenska litteraturhistorien mera känd under namnet Stiernhielm. Denne gav honom — "weil er sahe das er eine böse sache hatte" — det rådet att vädja till konsistoriet, där Stiernhielm var assessor och kunde lägga sig ut för honom. Då detta icke ville lyckas, lät prästens moder Menius förstå, att om han icke lämnade hennes son i fred, så skulle hon draga fram "historien från Wolgast".¹

Detta var nu tydligen Menius' ömma punkt. Det visar sig nämligen att Menius ingått nytt äktenskap, medan hans tidigare hustru ännu levde och att någon laglig skilsmässa icke kommit till stånd, efter vad hans vedersakare ville göra gällande.

Nåväl, Menius säger nu i den anförda relationen, att han icke kunde draga sig ifrån sakens fullföljande dels för Wickeddens skull, dels också därför att han ansåg sig ha rent samvete och väl kunna svara för sina handlingar, "1:o weil meine S. Sophia entweder von Natur oder durch zauberey also vntuchtig wahr, also das ich selbige nimmer erkennen könne, vndt sie Jungfraw meinent halbes sterben. 2:o) dasz sie sich auch von Consistorio in Greiffswaldt heimlich von mir scheiden lassen."

Följaktligen ansåg sig Menius kunna svara den unge prästens moder, att hon gjorde klokast i att hålla inne med dylikt obevisat prat och även icke glömma, att hon själv icke var något helgon utan erinra sig vissa saker, för vilka hon själv beskyllts såsom "hurerei, dieberey, zauberey, etc.". Emellertid vore han benägen

¹ Namnet på den unge prästen och hans moder erinrar jag mig icke ha sett i de handlingar som varit mig tillgängliga. Tydligen hette de dock Pegius (jfr not 2 s. 54). Denna prästänka Pegius synes ha varit av en orolig natur och var även sedermera invecklad i rättegångar, vilket framgår av handlingar i R.A. (Consist. Acad. i Dorpat Handlingar. Rättegångsmål.)

att icke draga fram dessa omständigheter, då detta vore orätt, emedan hon ej lagligen kunde överbevisas därom.

“Dadurch wart sie bitter und böse“, säger Menius vidare, och förenade sig med sonen i en motanklagelse inför samma rätt, vilket dock ej ledde till önskat resultat.¹

Stiernhielm hade då givit henne det rådet att vädja till hovrätten, vilket emellertid varken stadsrätten eller universitetet ville gå med på. Emellertid lyckades Stiernhielm och hofrättens vice president Johann Ulrich jämte dennes son, vilka Menius betecknar som “meine Ertzfeinde“, att under presidentens och alla andra assessorers frånvaro, driva det därhän, att stadsrätten, dock under protest, utlämnade rättegångshandlingarna och att Menius kallades att stå till svars inför hovrätten.

Universitetet fann detta vara ett intrång på dess jurisdiktion, förbjöd Menius att hörsamma kallelsen och nedlade sin protest mot förfarandet.

Under tiden hade konsistoriets direktör velat kalla Menius till assessor. Men professor Virginius, för vars skull Menius kastat sig in i denna affär, lade sig däremot och sade att Menius vore “eine beruchtigte Person“, varpå denne svarade: “Er wehre vor diesem auch wohl beruchtiget aber nicht verdammet, darumb solte er mich auch nicht verdammen“. “Da wart Virginius rasend“, fortsätter han, och förenade sig med hans ovänner. De skrevo till Wolgast genom hovrättens protonotarie men fingo de begärda upplysningarna icke från den opartiska magistraten utan “von meiner S. Sophien eigenen bluthfreunden“, vilka meddelade, att hans hustru Sophia dött år 1629, men att han icke desto mindre gift sig på nytt år 1625. Däremot förtego de omsorgsfullt de omständigheter, vilka Menius ansåg tala till sin förmån.

Detta var nu givetvis “gefundenes Fressen“ för hans vedersakare. De begåvo sig skyndsammelingen till generalguvernören Bengt Oxenstierna och utmålade Menius som “der leichtfertigste Kerl von

¹ Detta bör ha inträffat senast i aug. 1634 att döma av ett utdrag »Ex Actis Publicis Consularibus Civitatis Dorpatensis sub 22. Augustj Anni 1634. Hr Claus Russe nomine seiner Schwiegermutter contra Fr. Menium.» (RA., Consist. Acad. i Dorpat Handl., Rättegångsmål).

der Welt“. Oxenstierna trodde dem på deras ord, befallde universitetet att utsluta Menius och överlämna honom till den världsliga överheten.

Saken började nu få en oroväckande vändning, vartill i synnerhet följande omständighet bidrog. Helt nyligen hade man nämligen gjort processen kort med en adelsman och avrättat honom, emedan hans begge i Dorpat levande hustrur anklagat honom för tvegifte. "Do liesen", säger Menius, "die vom Adel dem H:n Gen. Gouverneur keine Ruhe, vndt sagten, ein Blackschweizer wehre nicht beszer den ein Edelman". Man gjorde således allt för att bringa Menius i fördärvet.

Universitetet tog sig dock ännu an honom och erbjöd sig anställa laglig process. Detta hjälpte emellertid ej. "Lillie mein feind vndt richter sagte, laszen wir ihm zum Prozesse so gewinnen wir nichts, wir muszen den Process ab Executione anfangen, weil es eine Criminahl sache, laszet ihn feste nehmen vndt aufs Schloss führen".

Då nu hans kollega, medicine professorn Belovius erfor, att vakten redan fått befallning att följande dag gripa Menius, uppsökte han denne hos hans svåger Mancelius och bad honom taga sig i akt. Och ehuru han icke var villig därtill, emedan han förlitade sig på sin rättfärdiga sak, tvungo de honom dock att fly till Ösel, som då hörde under danska kronan. I en senare skrivelse, från 1646,¹ säger han sig ha måst gripa till flykten av fruktan för sitt liv och så hastigt avrest, att han icke hunnit få med sig mer än en omgång kläder, två skjortor och några ofullbordade manuskript, vilka han ämnade utarbета under landsflykten. Som behjälpliga vid hans flykt nämner han här licentiat Georgius Mancelius, sin svåger, doktor Belovius och Clausz von Wickeden. Vidare berättar han, att han på Ösel funnit tillflykt och gästvänskap hos en förnäm adelsman, lantrådet Friedrich Budde.

Menius var nu för tillfället i säkerhet. Men myndigheterna vilade icke. Dagen för hans flykt är mig icke bekant men torde väl icke ligga långt före den 16 februari 1637, då den akademiska

¹ *Warhafter eigentlicher Bericht* etc., UB., Palmsk. 353.

domstolen i Dorpat utfärdar ett "publicum Proclama", vari brottslingen efterlyses.¹ Dokumentet förtjänar att refereras, då man därav får en något olika bild av händelsernas förlopp och karaktär. Han får däri veta, att advocatus fisci inför den akademiska domstolen anklagat honom för bigami, vilken anklagelse vore grundad på tvenne brev till Andreas Virginius, det ena från de prästerliga myndigheterna i Wolgast, det andra från samma stads råd, i vilka brev det klart och tydligt uppvisas, att han övergivit sin förra hedervärda hustru och ännu under hennes livstid gift om sig. Till yttermera visso, heter det vidare, hade av advocatus fisci för den akademiska domstolen Menius' egen bekännelse om sitt brott uppvisats.² Man har, heter det vidare, icke kunnat annat än erkänna det berättigade i denna anhållan om process' anställande mot honom, som advocatus fisci framfört och därför låtit efterspana honom med militär tillhjälp, allt i överensstämmelse med akademiens statuter. Då Menius emellertid icke varit möjlig att anträffa, kallas han nu genom detta "publicum Proclama" att personligen infinna sig inom 18 veckor eller den 15 juni med risk att i annat fall dom avkunnas över honom även utan hans hörande.

Menius måtte emellertid icke ha lämnat sitt livliga temperament kvar i Dorpat, då han skuddade dess jord av sina fötter. Lyckligt och väl anländ till Ösel har han tydligen där icke i ensamhet begrundat lyckans växlingar och eftersträvat en väl motiverad oemärkthet. Den 23 maj 1637 infann sig nämligen en borgare från Arensburg på Ösel vid namn Martinus Seidenfaden hos rektor och de församlade konsistoriales vid akademien i Dorpat.³ Försedd med pass och rekommendationer från den danske ståthållaren på Ösel,

¹ RA., Consistorii Acad. i Dorpat Handlingar. Rättegångsmål.

² in quibus (sc. litteris) manifestis docetur testimonijs, honestam te prioris matrimonij Conjugem deseruisse, & eadem adhuc vivente ad secunda vota properasse: Et in majorem insimul rei fidem, tuam ipsius, eamque in Regio Judicio Dorpatensis Aulico duabus diversis vicibus iteratam propriâ manu scriptam et judicialiter a temet ipso productam confessionem, in originali nobis ostendisse et hisce atque aliis argumentis ex officio ductum, criminalis in te instituendæ Accusationis processum a nobis petijsse.

³ Protokollkoncept härom i RA., Consistorii Acad. i Dorpat Handlingar. Rättegångsmål.

Andreas Bille,¹ anhåller han om närmare upplysningar beträffande Menii uppförande i Dorpat, därvid särskilt framhållande, vilket "merckliches Interesse", som Bille tycktes hysa för den landsflyktige professorn. Man meddelade honom då, vad som förevarit, varefter Seidenfaden for sina färde och icke tills vidare lät höra av sig.

Menius lät heller icke höra av sig. Den akademiska domstolens offentliga proklamation lät han förklinga ohörd. Efter tåligt väntande upprepades proceduren den 11 aug. 1637, varvid brottslingen ålades att infinna sig den 25 jan. 1638 för att rannsakas och dömas. Men med samma resultat. I stället uppvaktades de akademiska myndigheterna med en skrivelse från Andreas Bille, som förmålde märkliga ting om Menius' oroliga leverne på dansk mark.² Bille begär åter autentiska upplysningar om Menii föregående. Dels har han utan orsak kränkt och illa behandlat den gode Martinus Seidenfaden. Men icke nog därmed. Han har även med skriftliga injurier förföljt andra personer och på ett otillständigt sätt hetsat mot varandra konungens undersåtar, så att därigenom vållats uppror såväl mot andlig som världslig överhet. Då han icke kan förmås att hålla sig lugn, har Bille på detta sätt velat införskaffa nödiga upplysningar. Härpå svarades tydligen med utdrag ur stadens domstolsprotokoll rörande de Menius'ska processerna, varjämte meddelades, att han, så vitt man visste, icke så länge han varit i svensk tjänst varit utsatt för andra anklagelser än den, för vilken han nu efterlystes.³

Framåt sommaren 1638 måste emellertid Menius ha lämnat Ösel, troligen i all obemärkthet, då han väl icke kunde leva okunnig om myndigheternas stegrade intresse för hans person och anledningarna därtill. I varje fall höll han sig dock fortfarande på danskt område och vi finna honom Johannes Döparens dag 1638 i

¹ Billes brev är daterat den 24 april 1637. (RA., Consistorii Acad. i Dorpat Handlingar. Rättegångsmål.)

² Brevet är daterat den 30 jan. 1638. (RA., Consistorii Acad. i Dorpat Handlingar. Rättegångsmål.)

³ Akademiens svar är daterat den 16 febr. 1638. (RA., Consistorii Acad. i Dorpat Handl. Rättegångsmål.)

Helsingborg, varifrån han avsänder ett brev till Axel Oxenstierna,¹ i förhoppning att denne hans gamle gynnare skulle hjälpa honom i hans kinkiga belägenhet. Emellertid förelågo numera omständigheter, vilka gjorde, att rikskanslerns fortsatta bevågenhet kunde synas ganska problematisk.

Som vi erinra oss, hade Gustaf Horn utsett Menius till inspektör över sina lifländska gods. Vid en resa, som Menius 1635, under processens tidigare skede, företog till Stockholm, har tydligen frågan om förvaltningen av dessa gods stått på dagordningen. Horn hade året förut fallit i tysk fångenskap och det tycks nu ha varit hans svärfader rikskanslern, inför vilken Menius hade att avlägga räkenskap. Av de tvenne aktstycken från 1635 och 1636,² som Menius till Oxenstierna inlämnade i denna sak, vill det synas, som om det närmast rörde sig om grava anklagelser mot andra. I varje fall måtte han denna gång ha skött sin sak väl och använde dessutom tiden i Stockholm att av K. Maj:t utverka en särskild anställning som lifländsk historiograf.³ Att han vid denna tid haft huvudet fullt av historiska författarplaner framgår av ett f. ö. mycket intressant längre brev, som han den 21 oktober 1635 tillställde en viss, icke namngiven "Excellens".⁴ Häri nämner han bl. a. sin tacksamhet mot riksråden Johan Skytte och Per Banér, som låtit honom ta del av Mitauarkivet; uttalar vidare vissa önskemål om diverse arkivalier i Rigas ärkebiskopliga och rådsarkiv; Dorpatarkivet säges vara bortfört till Moskva; på Ösel hade han med tillstånd av ståthållaren Friedrich Rantzow för halvtannat år sedan excerperat åtskilliga handlingar från Habsal, Reval o. s. v.; rätt utförligt uppehåller han sig vid vissa kronologiska frågor rörande den nordiska historien m. m. Vid Menius' återkomst till Dorpat tog emellertid hans process den hotfulla vändning, som vi nyss berättat om, och arbetet på den lifländska historien fick tills

¹ RA., A. Oxenstiernas brev.

² RA., A. Oxenstiernas brev. Det första är ett brev, dat. Stockholm 9 okt. 1635; det andra är en skrivelse i 49 punkter, dat. Stockholm 16 febr. 1636: »Wahrhaftige Relation des Zustandes auff Marienburg.»

³ Riksregistraturet, 17 febr. 1636. Jfr UB., Palmsk. 353.

⁴ Brevkonceptet finnes bland Acta Acad. Dorpt-Pernau, RA.

vidare skjutas åt sidan för den mera brådskande angelägenheten att rädda livet.

I det nu från Helsingborg till rikskanslern avsända brevet nämner Menius en föregående supplik, vari han tydligen betygat sin oskuld, och anropar Oxenstierna att taga honom under sitt beskydd. Han befarar emellertid att "nonnulli malevoli" såväl inför Oxenstierna som hos andra framfört beskyllningar mot honom — "et quidem, non sine veri specie aliquando". I synnerhet tyckas dessa beskyllningar gått ut därpå, att Menius vore icke mindre skyldig till den skada och förlust, som åsamkats Gustaf Horn, än de, som han själv anklagat. Han bedyrar, att detta är ondskefullt förtal. Då det nu icke finnes någon möjlighet för honom att i Danmark eller annorstädes försörja sig och de sina på hederligt sätt, vädjar han till rikskanslern, vars "in literas propensum animum" han känner, att denna gång visa honom välvilja och söka bereda honom någon utväg.

Något svar från Oxenstierna på detta Menii brev är mig icke bekant. Emellertid måtte dock rikskanslern ha ställt i utsikt en revision av hans sak och Menius begav sig till Stockholm, dit han även förde sin familj, bestående av hans moder och hans barn.¹ Hans hustru synes vid denna tid vara avliden.

Revisionen lät emellertid vänta på sig och torde ej heller ha kommit till stånd. Det var tydligen för att göra sig påmind hos någon inflytelserik person, som han därför författade den odaterade berättelsen om sin process och sina olycksöden, vilken vi i det föregående refererat.²

Menius' situation var således icke avundsvärd. Han hade väl undsluppit sina anklagare i Dorpat, men under hans frånvaro synes hovrätten 1637 ha konfiskerat hans egendom, i varje fall hans biblio-

¹ Detta framgår av M:s' brev till A. Oxenstierna, dat. 4 sept. 1645 (UB., K. 80); huruvida dessa åtföljt honom i landsflykten eller anlant senare är däremot ovisst.

² I slutorden säger han sig nämligen ha kommit till Sverige för att er hålla revision av sin sak, men att tills dato denna revision ej kommit till stånd — Om någon dylik revision har justitierevisionens handlingar på RA. ej heller något att förmåla.

tek.¹ Vidare blev han av den akademiska domstolen avsatt från sitt ämbete år 1638. Sommelius, som berättar härom,² säger, att Menius dömdes härtill dels på grund av polygami men även såsom "noxiis contaminatus opinionibus". De handlingar, jag har haft tillfälle att se, säga intet härom, men uppgiften är blott allt för sannolik, då man tar de följande händelserna i betraktande. Avskuren från möjligheterna att fortsätta sitt historiska författarskap fann Menius snart andra arbetsuppgifter för sitt verksamma och oroliga ingenium. Vad han försörjde sig på under de nu följande åren är icke gott att säga. Möjligen kan han ha bedrivit privat lärarverksamhet. Möjligen kan han också ha haft någon hjälp av sin i Stockholm bosatte broder, vilken finnes omnämnd i papper från den kommande religionsprocessen. Man får emellertid icke veta denne broders förnamn, men tydligen var han identisk med den Dietrich Mein, som år 1641 var drottning Kristinas köksmästare och gift med Anna von der Linde, Kristinas forna amma.³ Slutligen är det heller icke alldeles orimligt att antaga, att Menius, som nu slog sig på religiös och filosofisk spekulation i de tyska mystikernas anda, tagits om hand av trosfränder, som, enligt vad dokumenten visa, säkerligen funnits i större eller mindre antal.

År 1639 var Menius färdig med en skrift, som visar att han redan var inne på de farliga vägar, som så småningom skulle leda till katastrofen 1645. I Uppsala universitets handskriftssamlingar finner man nämligen ett f. ö. icke av hans biografer omnämnt arbete PANDORA SOPHICA, vilket ursprungligen tillhört de Rosenhaneska papperen.⁴ Det har tydligen varit Menius' avsikt att

¹ Uppgifter härom i *Warhaffter eigentlicher Bericht* etc. 9 apr. 1646 och i en skrivelse till drottningen från samma tid. (UB., Palmsk. 353.)

² A. a., s. 45. Sommelius synes f. ö. icke ha någon kännedom om de närmare detaljerna i bigamiprocessen. I en not säger han nämligen: »En vero aliud crimen, de quo Backmeisterus l. c. ita: 19 febr. 1638 ward er ob atrocem diffamationem gegen des Predigers Caspar Pegius Wittwe vogelfrey erkläret.» Om denna uppgift tillägger han: »Memorable fuerit hoc iudicium, de quo apud tot alios Scriptorum altum est silentium.»

³ LÜDEKE, *Denkmal der Wieder-Eröffnung der Deutschen Kirche in Stockholm*. Sthlm 1823, s. 281. — Detta framgår därav, att denne broder i M:s skrivelse till drottningen av den 18 aug. 1645 kallas »architriclinus».

⁴ UB., P. 8.

trycka detta arbete, vilket föreligger i renskrift med präntat titelblad, som i sin helhet lyder: PANDORA SOPHICA / (REGINA SALVE CHRISTINA) / *das ist / Schatzkammer der gantzen vndt vollekomen / menen Menschlichen Schwachheit möglichen / vndt nutzlichen Weisheit / Gestellet durch FRIDERICUM MENIUM.* Så följer en tecknad vignett med mystiska tecken och devisen EX UNO OMNIA och nederst: *Getrucht zu Stockholm durch [något boktryckarnamn icke utsatt] Im Jahr Christj MDCXXXIX.* På en inre titelsida är titeln något varierad: FRIDERICI MENII / PANDORA SOPHICA GENERALIS, DE RERUM OMNIUM PRINCIPIIS / *das ist / Allgemeiner Schatzkasten / von dem Beginn vndt Anfang / aller dingen.*

Den naturfilosofi, som utvecklas i denna skrift, är i sina huvuddrag densamma, som Menius sedermera gör sig till tolk för i den bok, som sex år senare blev hans fördärv. Gentemot den peripatetiska skolfilosofien hävdar Menius, att naturens hemligheter ligga förborgade i de hermetiska skrifterna, vilkas auktoritet han i detta avseende nära på jämnställer med Bibelns. Hermes Trismegistus' skrifter äro värda att jämte den hel. skrift sättas framför alla andra hedniska filosofer och läggas till grund för undervisningen vid skolor och universitet. I huvudsak återfinner man här de åsikter, som i Paracelsus hade sin mest frejdade företrädare och vid denna tid i Tyskland hade en synnerligen stor spridning inom vida kretsar, uppträdande i mer eller mindre nära anslutning till de mystiska rörelser, som den ortodoxa kyrkan nu hade all möda att undertrycka. Jag går för tillfället icke in på någon utförligare analys av innehållet i Pandora Sophica; jag vill blott uttaga en liten detalj, som visar att Menius med en viss klok beräkning tycks ha velat utnyttja läget inom den svenska teologiska och filosofiska världen genom att mot aristotelikerna spela ut Laurentius Paulinus Gothus' namn. Den ålderstigne och vörnadsvärde patriarken på Uppsala ärkebiskopsstol hade ju i sin ungdom fört en tapper men i längden olycklig strid mot den segrande aristotelismen, som nu stod som herre på slagfältet. Menius ser i honom, naturligtvis genom en icke fullt korrekt tolkning, en högt vördad meningsfrände i fråga om de naturfilosofiska principerna och karakteriserar honom såsom

en man, den där framför andra djupt har inträngt i Skriftens och naturens hemligheter, och även längre fram — under sin process — försummar han icke att till sitt försvar åberopa Paulini auktoritet.

Någon spridning tycks emellertid denna skrift icke ha fått, i varje fall blev den ej tryckt. Dock torde den på ett eller annat sätt ha bidragit till att göra Menius suspekt; av allt att döma var han icke mannen, som förstod att behålla sina meningar för sig själv, och under processen förekomma flera antydningar i hans inlagor om det hat, som prästerskapet, tydligen icke först genom publice- ringen av Consensus Hermetico-Mosaicus, hyste till honom.

Sannolikt har han även under denna tid sökt utnyttja sina relationer. I det tidigare citerade brevet till Axel Oxenstierna från 1645 ber han rikskanslern erinra sig det löfte, som han och hans son för 4 år sedan givit Menii moder, då hon reste till Tyskland, nämligen att de skulle taga Menius och dennes broder under sitt beskydd. Av de upprepade erinringarna härom i brevet vill det synas, som om Oxenstierna verkligen gjort en utfästelse i denna riktning.¹

*

Frampå nyåret 1645 fingo prästerna Stockholm nys om en skrift, som i hemlighet studerades och utlades och snart befanns vara en av de farligaste skrifter, som på länge stört den ortodoxa kyrkans ro här i landet. Författaren kallade sig Salomon Majus, bakom vilken beteckning icke dolde sig någon annan än vår äventyrlige professor — därom var man tydligen genast på det klara — och den förgripliga bokens titel lydde sålunda:

CONSENSUS / HERMETICO- / MOSAICUS / *Von dem wahren Anfange / aller siechtigen vndt vnsiechti- / gen dingen / Sodan auch / Von der war- hafften einigen Universal / Materi des (so woll zur Natur als Kunst / gehörigen) höhesten Arcani der / gantzen Weldt. / Zu einem Vortrab vndt Munster der / grossen Lateinschen Historiæ Pansophicæ, oder Panso-*

¹ I slutet av brevet bl. a.: Spero omnino Ill: T. G. dextrum iudicium nondum defectum & mihi affuturum, si saltem meminerit, quid Matri meæ p. m. aliquando stipulata, quasi, fuerit.

phiæ Practicæ, *Vorangeschicket. / Aus beiden Liechtern / der Natur / vndt Gnaden / Gestellet dÿrch / SALOMONEM MAIUM. / ANNO M. DC. XLIV.*¹

Då Stockholms konsistorium den 5 mars 1645 sammanträdde under doktor Laurelii presidium var dess första ärende följande:²

“Refererade Rev. Dn. Præses huruledes någre försmädelige skrifter äro här i staden tryckte och ibland många vthspridde /: author est Fridricus Menius: / huilke evertera och omkullslå störste delen af våre troos Articular: och frågade huru man sådant med fogh skall kunna niderdämpa. tå wart beslutit att Concionator Germanicus, huilkom saken mest angår, effter som en part af hans åhörare äro ther igenom förförde; skall extrahera korteligen errores, och wijsa them först Ecclesiæ Germanicæ, och sedan hans Excell: Rikzdrotzet.“

Angivelsen hade, efter vad som framgår av ett senare protokoll, den 16 april, utgått från prästerskapet i tyska församlingen, i det att den tyske prästen mag. Joh. Pfeiff infunnit sig hos Laurelius och visat honom den gudlösa boken, varefter Laurelius lät Petrus Schomerus, en av Menius' forna kolleger i Dorpat, dåmera pastor på Riddarholmen, göra ett utdrag av boken.

Vidare får man av samma protokoll veta, att Laurelius i sällskap med kyrkorådet begav sig till borgmästaren, doktor Petrus Gavelius, varvid man tillsammans läste i Menii bok och däri fann “the grofueste Errores“. Därefter beslöt man att bemäktiga sig missdådarens person; han fördes upp på rådhuset, varefter han efter ett förhör inför magistraten kastades i fängelse³ och de överkomliga exemplaren av hans bok beslagtogs.⁴

¹ Sommeliuss uppgift (a. a. s. 192) att boken saknar tryckår är sålunda oriktig. Säkerligen felaktigt är också hans påstående, att tryckorten är Dorpat. De felaktiga uppgifterna tydligen från STIERNMAN, a. a. s. 78.

² Acta Consistorii Stockholm., RA.

³ Jag har förgäves på Rådhusarkivet i Stockholm sökt utleta närmare detaljer om de världsliga myndigheternas roll under denna process.

⁴ Menius fängslades den 9 mars, enligt hans brev till drottningen av den 18 aug. 1645. (RA., Acta Acad. Dorpt-Pernau.): — — a Senatu Oppidano, ad Diem 9 Martij, in curiam accerserer. Errores mihi multos quidem obiecit Consul, at quoties responderi vellem, non esse eius loci, prætendit. Sicque non auditum me, suæve Jurisdictionis subiectum, in carcerem trudi iussit.

Menius började omedelbart att arbeta för sin frihet. Knappast hade fängelsets dörrar slutits efter honom, förr än han, den 10 mars, skrev en inlaga till Kungl. Maj:t, ärkebiskopen och professorerna i Uppsala — det, så vitt jag kan se, första aktstycket i det myckna skrivande, som nu begynner. Inledningsvis omtalar han i detta brev¹ som sin avsikt med boken, att den skulle stärka auktoriteten av och tilltron till Comenius' *Prodromus Pansophiæ*. Comenius, som själv någon tid vistades i Sverige,² förstod som man vet att tillvinna sig ett betydande intresse för sina idéer hos flera av landets mest framstående män såsom Axel Oxenstierna och Johannes Mathiæ och Menius' påstående är så tillvida alldeles riktigt, som hans naturfilosofiska åsikter i många fall mycket nära, stundom rent ordagrant, ansluta sig till dem, som Comenius uttalat i ett då nyss utgivet arbete *Synopsis Physicæ ad Lumen Divinum reformatæ*, som i sin tur också är ett försök att sammanmälta den bibliska skapelseberättelsen med de hermetiska läror, som framför allt genom Paracelsus hade vunnit en så stor spridning och i den tyska mystiken hos t. ex. Valentin Weigel och Jacob Böhme spelade en betydande roll.

Orsaken varför han skrivit sin bok ej på det lärda språket utan på tyska, fortsätter Menius, ligger däri, att åtskilliga av den "Hermetico-Chymiska" fysikens anhängare icke äro kunniga i latin.

I brist på medhjälpare, hade han, heter det vidare, icke tryckt mer än 90 exemplar av sin skrift, men innan han fått dem om hand, hade predikanterna i den tyska församlingen på något sätt fått reda på saken och ställde till ett stort oväsen i staden, i det de utbasunerade, att han lönligen utspritt en kättersk bok bland folket. Icke nöjda härmed hade de i förening med några av de svenska prästerna i hela konsistoriets och Stockholmska prästerskapets namn uppfordrat magistraten att utan att ha hört honom icke blott våldsamt beröva honom de 60 återstående exemplaren av boken,

Et sic, contra me, Prætoris aulici tunc temporis præsentis opem, invanum, implorantem, processus ab Executione ordiri coepit.

¹ UB., K. 70 (n:r 138).

² Jfr I. KYAČALA: *J. A. Comenius*, Berlin 1914, s. 52 ff.

och det till på köpet på ett privilegierat ställe, icke underkastat dess jurisdiktion, utan även kasta honom i fängelse. Förgäves hade han anropat slottsfogdens (Præfecti arcis) bistånd och vädjat till den kungliga domstolen (S. R. M:tis tribunal), av vilken ensam han vore avhängig enligt hans och hans kamraters privilegier. Likaledes fåfängt hade han sökt att få underställas Consistorii censur, biskoparnas dom, akademiernas granskning och lärde mäns samtal.

Han bedyrar, att han aldrig omfattat häretiska åsikter, om ej så till vida att han icke ansluter sig till Aristoteles.

Hans vederdelomän vilja icke samtala med honom, avvisa att skriva och anse sig tillräckligt trygga, sedan de lyckats väpna stadens magistrat och hetsa nästan hela folket, i synnerhet tyskarna, emot honom med hotfulla ord (sanguinolentis verbis).

Han nekar icke blott till alla dessa grova beskyllningar utan förlitar sig även på, att de som opartiskt vilja läsa hans skrifter eller höra honom, skola vittna, att han efter förmåga kämpar för sanningen. Först då han blivit befunnen skyldig, men först då, blir det tillbörligt, att han erkänner och gör avbön eller brännmärkes och straffas som kättare.

Slutligen framhåller han, att han i sin bok icke framlagt någon oåterkallelig bekännelse och icke skrivit teologiskt ex professo utan blott i en framställning av fysiken, på grund av den mosaiska kontexten, tvungits att göra en del teologiska uttalanden, vilka väl för de okunniga eller sanningens fiender kunna ha skenet av heterodoxi men i verkligheten ej äro det. För övrigt har han, i synnerhet i företalet, förklarat sig gärna skola följa dem, som lära honom bättre. Han vädjar till Hennes Kungliga Majestäts beskydd, till de styrandes hjälp, till biskoparnas gunst, akademiernas ädelmod och prästerskapets välvilja, att det må förunnas honom att leva fritt i ett fritt land utan fara för liv och rykte intill den lagenliga processen. Det skall då bli uppenbart, att han är mycket trognare den heliga Skrift, den Augsburgska bekännelsen och den svenska kyrkans symbola än många av hans vedersakare.

Enligt Menius' egen anteckning på kopior av dessa brev framlämnades de dock icke förrän den 21 maj till sina adressater.

Emellertid hade Menii broder omedelbart klagat över det begångna våldet hos överståthållaren Knut Posse, vilken, åtminstone efter Menii åsikt,¹ ogillade magistratens och prästerskapets åtgörande och den 10 mars, således dagen efter kättarens fängslande, förflyttade honom till den kungliga vakten. Denna dag skickade också hans broder till honom hovpredikanten Samuel Hamarin för att, i fall det visade sig att han vore på villovägar, åter bringa honom till förnuft. Till denne säger han sig vid avskedet ha överlämnat en klar skriftlig redogörelse för sin ståndpunkt.

Laurelius var under tiden icke överksam. I konsistorieprotokollet av den 12 mars förmäles, att han uppsökt Posse i detta ärende. Posse hade emellertid tydligen icke varit vidare entusiastisk för denna process utan han visade Laurelius till riksdrotset, vilken visade sig bättre uppskatta Laurelii synpunkter, ty, förmäler protokollet, "tå lät Hans nåde sigh samma skrift högeligen misshaga",² varjämte han anmodade Laurelius att uppsöka drottningen och för henne uppvisa de kätterska satserna. Drottningen befanns emellertid för tillfället opasslig.

I ett den 11 mars skrivet brev till Olaus Laurelius,³ som han tilltalar "Fautor honorande", ber Menius denne tillhålla hans fiender, att om de hysa något enskilt hat till honom, vilket åtminstone de tyska predikanterna öppet visat från predikstolen, de må vid vederbörligt forum avhandla med honom härom men icke låta det komma till synes vid detta offentliga mål; vidare att de anmodas skriftligen framkomma med sina beskyllningar, så att han får uttala sig om dessas rättmätighet. Hans högvördighet skall på detta sätt, heter det vidare, icke blott fria sitt samvete utan även göra sig förtjänt av ett odödligt beröm hos eftervärlden. Han tar slut-

¹ Jfr skrivelsen till drottningen 18 aug. 1645 (RA., Acta Acad. Dorpt-Pernau).

² I konsistorieprotokollet av den 16 april upprepades detta, varvid saken formuleras så, att Laurelius infann sig hos riksdrotset jämte boken och de utskrivna »Errores», »theröfver han blef otoligh».

³ UB., K. 70 (n:r 137).

ligen Gud till vittne, att han tillfogas en stor oförrätt av dem som beskylla honom för att hysa otillbörliga meningar om gudstjänsten och de kyrkliga ceremonierna.¹

Om nu Menius levat i den tron, att det huvudsakligen blott var ett verk av några mot honom illvilliga präster i den tyska församlingen, att han råkat så illa ut, skulle han snart bli tagen ur denna villfarelse. Man hade tydligen allmänt kastat sig över hans bok och nagelfarit hans åsikter. Redan den 12 mars, således dagen efter senast citerade brev, fick den fångne filosofen sin önskan om ett skriftligt syndaregister uppfyllt, i det att det Stockholmska prästerskapet påyrkar hans näpst i en sålunda rubricerad skrivelse:² *Contra Friedericum Menium: Een kort Vnderrättelse Om Friderici Menii Book som kallas Consensus Hermetico Mosaicus. Uthi hwilken han dhe 3 förste Capitlen i dhen förste Mosis book wrångwijsligen uttyder.*

Häri fastslås som Menius' första villfarelse, att han betecknar de tre personerna i gudomen som tre egenskaper: allsmäktighet, barmhärtighet och rättfärdighet. "Gröfre kan ingen Hæreticus tala om dhen Helga Trefalldighet." Han "förringar Guds ähra, Mayestät och härligheet" och de fromma författarna veta "ingen, efter Arii och Photini tidh som dhenne Articulen så grofweligen hafwer antastatt." Den nödvändiga konsekvensen av hans ståndpunkt måste bli förnekandet av Kristi gudom.

Vidare förnekar Menius Kristi människoblivande, i det han framhåller, att "ingen Qwinnos Person hafwer af och uthi sig siälf Någon Sädh". Kristus hade aldrig någon verklig materiell utan blott en andlig kropp.

Den tredje grova villfarelsen rör "gudh den helga Anda, hwilken Moses säger i begynnelsen hafwa swäfwat öfwer wattnett. Thenne Gudz ande, säger Menius, är icke gudh siälf eller och dhen helge ande tredie Personen i guddomen. — — Dhenne Anden kallar

¹ Enligt nyss åberopade skrivelse till drottningen av 18 aug. 1645 skrev Menius samma dag ytterligare ett par suppliker till riksdrotset och till ärkebiskopen.

² UB., Palmsk. 106 (s. 1041) och K. 80. Även hos STIERNMAN, *Centuria Anonymorum*, och NETTELBLADT, *Schw. Bibl. V.*

han een Natursande, Och menar dhet att samma Ande är en skapatt ande och gör honom sedan till ett Naturligitt principium ibland dhe andra twänne Nembl. Materiam & Lucem, hwars Ämbete. han säger wara. 1. till att widh Macht hålla och fomentera dhen osynlige Materien skapatt af Ewigheet och 2. i sinom tijdh i ordning och skick laga hela dhen synliga wärld. 3. Alla synliga ting widh macht hålla. 4. På yttersta dagen uppwäckia dhe döda,“ — allt irrläror, ty Gud har allena med sitt ord skapat allting på 6 dagar och håller själv allt vid makt alltjämt.

Vidare uppräknas följande sju villfarelser hos denne “orolige och willfarande Spyande“:

1. hans påstående, att Gud skapat två världar, en osynlig och en synlig; den förra evig;
2. att änglar och människor ha samma upphov;
3. att världen till slut icke skall “slätt förgås uthan blifwa till ett *Confusum Chaos*“.
4. att världen är sammansatt av atomer, som Demokritos säger.
5. att alla “Creatur af Gudi skapade hafwa lif uthi sig“.
6. att stjärnorna äro bebodda av andar.
7. att människosjälén skåpats ur det överhimmelska vattnet.

De kätterska åsikter, för vilka Menius beskylles i detta aktstycke,¹ äro som man finner beslätade dels med samtidens mystiska naturfilosofi med ingredienser ur stoiska, nyplatonska och av dem påverkade hermetiska och kabbalistiska källor dels med de antitrinitariska rörelser som under 1500- och 1600-talen förde en mer eller mindre ojämn strid för sin existens i Tyskland och i Polen, tack vare den där rådande permanenta anarkien, hade funnit en jämförelsevis lugn fristad. Det var väl också troligen där, som Menius kommit i närmare beröring med dessa sekter, på vilkas historia och läromeningar jag här nu ej närmare kan gå in.

¹ I det citerade brevet till drottningen av den 18 aug. 1645 säger Menius om dessa anklagelser: — — — si rei veritas quærelæ respondisset, per Deum vivum iurem, me ipsum mortis periculum deprecari noluisse.

Vederbörande myndigheter voro tydligen mycket oroliga. Menius saknade uppenbarligen icke anhängare och i den senast laterade skrivelsen från prästerskapet förmärkes en stor farhåga, att skriften gjort betydande intryck inom vissa kretsar.

Laurelius företrädde alltjämt med oförminskat nit renlärighetens intressen. Drottningen hade hämtat sig från sin opasslighet och han kom nu i tillfälle att för henne den 15 mars framlägga det allvarliga sakläget. Redan i början av denna uppsats ha vi haft tillfälle att berätta om denna Laurelii redogörelse för kät-
tarens försyndelser inför Serenissima Regina enligt hans brev därom till Oxenstierna. Konsistoriets protokoll av den 16 april ger av denna tilldragelse en särskild version, som förtjänar att bevaras. I det referat som där ges av processens hittillsvarande förlopp heter det: " — — gick Doctor Laurelius up til drottningen. — — och tå H. K. M:t läste samma book, sade hon, *han måtte wara en grof bofuer*, man måste sätia honom på itt skepp och sända honom åth Dansich." Laurelius dristade sig då att invända något om fotinianerna i Polen och Siebenbürgen: "han skulle strax slå sigh till them och ställa een smädeskrift hijt tillbaka igen: ty han hafuer skrifuit itt wärk, som han kallar *Pansophiam* then will han och låta tryckia. Swarade drottningen: *så är thz bäst att man låter slå hofuidet af honom*".

Av samma protokoll framgår att drottningen — måhända i samråd med Oxenstierna, till vilken Laurelius hade skrivit om denna sak den 19 mars, såsom redan nämnts i början av denna uppsats — genom Knut Posse sände bud till Laurelius, att man skulle tillfråga Menius, om han vore villig att återtaga sina villo-
meningar.¹ Härpå svarade Laurelius drottningen, att man, för att få saken uppklarad, antingen skulle sända Menii bok till Uppsala och få akademiens dom över densamma eller också skulle man an-

¹ I Menii brev till drottningen den 18 aug. 1645 (Acta Acad. Dorpt-Pernau, RA.) kan man se, att Laurelius genom en ställföreträdare låtit tillfråga Menius härom, varpå Menius tydligen svarat otillfredsställande («cui idem fere submissee respondi, quod Schedules ad M:m Hamarinum exarata, comprehenditur»).

ställa ett förhör med honom inför Stockholms konsistorium. Drottningen och riksdrotset samtyckte till det senare alternativet.

Menius var under tiden outtröttligt verksam för sin befrielse. Bland bilagorna i hans långa skrivelse till drottningen den 18 augusti, som här ofta citerats, finner man fyra brev, daterade den 11 april. Det första är en supplik, riktad till drottningen, vari han bl. a. klagar över, att han ej får ägna sig åt sina litterära sysselsättningar. Till riksdrotset greve Brahe sänder han en bön om hjälp. Till hovpredikanten Samuel Hammarin skriver han ett brev, vari han säger sig ångra gårdagens samtal, som så snabbt avbrutits — troligen förelåg här ännu ett försök från broderns sida att få Menius att återtaga — och utlovar att i en särskild skrift ge en tillfredsställande förklaring av sina åsikter. Vidare skriver han till kungl. sekreteraren Samuel Kempe, om vars hjälp han ber, då han av brodern hört, att denne vore gynnsamt stämd emot honom.

Menius' alla ansträngningar voro emellertid fruktlösa. Sedan han på detta sätt suttit fängslad över en månad fick Stockholms konsistorium den 11 april Kungl. Maj:ts uppdrag att pröva Menii sak och man skred omedelbart till verket. Redan följande dag mellan 8 till 10 på förmiddagen ägde ett förhör¹ rum med Menius inför konsistoriet, varvid Laurelius ledde rannsakingen. Protokollet härom har sina poänger och jag skall ge ett kort referat därav.

Inledningsvis meddelar Laurelius, att K. Maj. befallt att detta samtal och »placida sententiarum collatio» skall äga rum och att fördenskull vissa frågor skola framställas. Samtalet, som understundom är allt annat än en »placida sententiarum collatio» rör sig väsentligen om de anklagelsepunkter, som upptagits i prästerskapets skrivelse.

På den första frågan, om Menius visste med sig några villfarelser i fråga om de fundamentala trosartiklarna, kom svaret helt trotsigt, att han lyckönskade sig till denna fråga och skulle gjort det än mera, om den framförts tidigare, innan man kastade honom i fängelse.

¹ Protokollet härom i UB., K. 70 (originalkoncept) och tr. hos NETTELBLADT, Schw. Bibliothec V, 117 ff.

Svaret inbragte honom också omedelbart en barsk tillsägelse att svara direkt och utan omsvep och en upplysning, att man förfarit med honom så som mänsklig och gudomlig lag föreskriver. Laurelius uppberar sin fråga och fordrar ett kategoriskt svar.

Menius replikerar, att han icke är medveten om någon villfarelse och att han skall erkänna, om hans fel påvisas. Alla äro vi människor och synda lätteligen.

Laurelius framhåller bistert, att om han insett detta förut, så skulle han icke uppväckt så mycken förargelse i församlingen och icke ansett sin vishet större än den apostoliska. Han hade i sitt företal sagt, att lumen naturæ icke strede emot lumen gratiæ, varvid han bort erinra sig Pauli ord (1 Cor. 2, v. 14): »En naturlig människa fattar icke det som tillhör Guds Ande, ty det är henne en dårskap och hon kan icke begripa det.»

Härpå svarar Menius, med ett tydligt försök att svänga sig, att han skiljer mellan den oförstörda och den fördärvade naturen, av vilka den senare strider mot lumen gratiæ, ej den förra.

Laurelius' svar blir naturligtvis, att den nu existerande naturen på grund av synden är fördärvad och i synnerhet den mänskliga naturen, varav synden framgått. Varför talar Menius om den fullkomliga naturen, som ingenstädes anträffas efter syndafallet? »Vide quid machinaris?» utropar Laurelius. »Du vill intala de enfaldiga, att naturen icke är fördärvad?»

Härpå följde intet svar. Protokollet säger lakoniskt: Menius *Obmutuit*.

Laurelius övergår nu till sin andra fråga, om Menius anser de heliga texterna vara korrumperade, vilket han i sitt företal påstått.

Menius andrar till sitt försvar, att han härvid citerat Luther, vilket åsamkar honom en ljungande bestraffning, emedan han härigenom tillfogar Luther, »puritatis & autoritatis Scripturæ Sacræ propugnatori acerrimo», en stor orätt. Att betvivla de heliga texternas renhet är att upphäva trons fundament. Genom detta olidliga påstående förintar Menius med papisterna Skriftens auktoritet och genom att upphöja lumen naturæ i fråga om andliga ting sällar han sig till deras läger.

Härmed var Menius bragt till tystnad även i denna punkt.

Den tredje frågan gäller, huruvida Menius tror på personernas trefald i det gudomliga väsendets enhet eller icke?

Menius svarar undfallande, att han erkänner treenigheten, men att han nu ej är beredd på en utförligare förklaring och ber om uppskov.

Laurelius blir förtretad över dylika omsvep och uppberar sin fråga.

Menius tar nu sin tillflykt till Hafenreffer, en av samtidens mest anlitade teologiska läroboksförfattare, och förklarar att han ansluter sig till denne.

Laurelius vill emellertid ha ett direkt svar, ty Menius har i sin bok sagt: *In Essentiæ Divinæ unitate, non esse tres realiter distinctas personas, sed saltem tres proprietates & qualitates — en kättersk och abominabel lära, en »hæresis turpissima, & plane in hodiernum usque diem inaudita.»*

Menius är nu tydligen ganska skrämnd och utbrister: Om jag i oförstånd råkat stöta Eder, gör jag avbön och skall återkalla, om jag avvikit från Den Hel. Skrift och kyrkans symbola. Om något i min bok varit emot Den Hel. Skrift, avsvär jag nu detsamma. Men jag fruktar, att I handlen med mig mer av misstanke än av verklig övertygelse.

Laurelius svarar härpå, att detta är fjärran ifrån honom.

Menius vädjar till honom, att ta hänsyn till den allmänna nyttan och kyrkans uppbyggelse.

Det är just hans syfte, replikerar Laurelius, »och om du åsyftat detsamma, skulle du ej hava stört friden i Guds församling, där du är född och uppfostrad, och icke störtat dig själv i denna farliga ställning». Om Menius icke vill sätta sin lit till dem, må hans skrift underkastas offentlig granskning av akademier och gymnasier. Ytterligare fastslås, att hans åsikter i treenighetsläran äro en dittills okänd blasfemi.

Menius gör härpå ännu några försök till förklaring, vilka emellertid tillbakavisas.

Nästa huvudfråga gäller Kristi sanna mänskliga natur.

Den anklagade svarar, att han skiljer mellan en inre och en yttre människa och att det var denna inre mänskliga natur, som Kristus antog.

Detta svar ger anledning till en replikväxling, varunder Laurelius redogör för Skriftens verkliga mening i fråga om inkarnationens mysterium och uttrycker sin undran, varifrån Menius kan ha fått dylika nya och absurda åsikter.

Menius synes obenägen att vidare yttra sig härom och förklarar upprepade gånger på Laurelius' skarpa tillsägelser, att han icke är beredd på denna disputation och ber om betänketid.

Laurelius är obeveklig och svarar, att Menius har haft tillräcklig tid att överväga denna sak både under författandet och tryckandet av boken; dessutom har han utlagt den och rekommenderat den åt lekmännen och haft djärvheten att eftertrakta, att vår religion och undervisningen i skolor och akademier skola rättas efter hans åsikter. Till den ändan har han icke aktat för rov att skamligt missbruka Skriftens auktoritet.

För övrigt äro alla hans sofismer gagnlösa. Han har uttryckligen, påvisar Laurelius, i sin bok sagt, att Kristi kropp ej vore adamisk, utan andlig och himmelsk. Han följer häri de värsta av kyrkan fördömda kättare som Valentinus, Marcion, manikäerna och anabaptisterna. Bl. a. har han använt det usla skälet, att jungfru Maria icke hade någon säd (semen),

icke aktande på Guds uttryckliga ord: Kvinnans säd skall söndertrampa ormens huvud.

Menius svarar härfpå, att han väl anser, att Maria haft »semen» men icke »sperma» och åberopar härvid Luther.

Laurelius blir högeligen förtörnad över denna skymf mot ett Guds utvalda redskap (singulari Dei organo).¹

Menius anhåller att bli upplyst om Luthers mening, vilken önskan Laurelius i ett längre anförande uppfyller, varpå Menius igen faller undan och säger sig icke beredd att diskutera.

Laurelius ger sig emellertid icke: den som utgivit en skrift, får också vara beredd att försvara den. I sin upphetsning tappar han nu ett ögonblick förhörets tråd och utbrister upprörd: *Et quis genius te agitavit & compulit, ad blasphemum hoc scriptum concipiendum & divulgandum? quam finem & quem fructum intendisti?*

»In usum Chymicorum», svarar Menius, och tillägger: »utinam nunquam fecissem».

Under de följande replikerna får Menius stå till svars för att han i sin filosofi blandat in den heliga skrift och trons mysterier. Han svarar härfpå, att filosofiens fundament är den Mosaiska teologien och att den där har att söka sina principer. Han har dock, när han förnummit, vilken uppståndelse han framkallade, börjat ångra, att han inmängt teologiska uttalanden i sin skrift.

Laurelius svarar insinuant och hotfullt: Jag tänker, att Gud har tillåtit allt detta till straff för ditt förflutna liv. Men det är icke vår uppgift att granska ditt leverne, vilket utan tvivel de, som detta tillkommer, i sinom tid skola göra.

Menius' hållning blir under trycket av denna hårdhänta konversation allt mera undfallande och ödmjuk. Han säger sig icke ha tryckt sin bok till offentligt, utan blott till privat bruk.

Laurelius låter sig naturligtvis icke duperas härav och frågar vidare, varför han dolt sitt namn under en pseudonym. Det hjälper icke, att Menius försvarar sig med många berömda mäns exempel; det gäller att visa verkliga skäl. Då den anklagade säger, att Salomon och Fredericus, Majus och Menius betyda detsamma, replikerar Laurelius, att han icke frågar efter ordens betydelse utan efter det namn, som tilldelats honom i det heliga dopet.

Sedan Menius svarat på denna skäligen onödiga fråga, utbrister Laurelius sarkastiskt: *Ad nominis tui, non vero ad puræ Religionis ac pietatis*

¹ Denna Luthers äretitel diskuterades av kommittén för kyrkoordningens reviderande 1650, varvid det blev för »godt funnit, intet tillegna Luthero det namnet at han kallas Gudz utkorade redskap.» (Kommitténs Acta i Handl. rör. Sv. Hist. Ser. II. II: 1, s. 8.)

confessionem (utpote de agnitione coecitatis mentis humanæ, mysteriorum Sacro Sanctæ Trinitatis, & incarnationis filii Dei) potes adigi & reduci.

Menius vågar nu invända, att han ansett den fullkomliga naturens ljus icke stå i strid med nådens. Han vore icke upphovsmannen till alla villfarelser i landet. Även före honom hade folk haft olika åsikter och om det kunde påvisas, att han förfört några, skulle han själv återföra dem till den sanna tron.

Laurelius svarar strängt, att »Perversi & mali spiritus est seducere, solius vero spiritus sancti est reducere, convertere & illuminare.» Bekänner du nu, tillfogar han vidare, att dina här dryftade meningar äro svåra villfarelser?

Han lyckas emellertid ej ännu att avpressa delinkventen det önskade svaret utan Menius svarar fortfarande undvikande, att det är mänskligt att fela.

Laurelius tar då åter upp frågan om Kristi mänskliga natur men Menius ber fortfarande om betänketid.

Han tillfrågas därpå, varför han mot kyrkans åskådning använt termen egenskap (i fråga om gudomspersonerna) i stället för person. På denna fråga svarar nu Menius med en direkt avbön och anhållan att bli återupptagen i kyrkans församling.

Detta synes tydligen stämma Laurelius något mildare, ty han försäkrar nu, att det icke är, som Menius tror, att de äro blottade på mänskliga känslor och icke hysa något medlidande med honom, men man är upprörd, att han, som är född och uppfostrad i kyrkans sköte, så obetänksamt förnekat den erkända sanningen. »Vi äro», säger han, »snara till försoning, sedan du försonat dig med Gud och kyrkan. Du har dock gudlöst och fräckt tagit dig för att gynna photinianer och andra kättare.»

Menius bedyrar, att så icke är fallet och gör avbön för de teologiska uttalanden, han inblandat i sin fysik.

Laurelius tror honom icke mer än jämt och svarar misstänksamt: O si ex sincero hæc promanarent animo, & hippocritam non ageres.

Den anklagade börjar nu bli mjuk: Non ago. Obsecro, reconciliate me Magistratui & Ecclesiæ, adeo ut corpori Ecclesiæ restituar.

Sträng som lagen svarar Laurelius: »Jag skall säga dig min uppriktiga mening och icke invagga dig i falska förhoppningar. Du har själv spritt dina villomeningar, så att de äro bekanta för så gott som alla stadens medborgare, av vilka du förfört en del, i synnerhet i Tyska församlingen. Och jag betvivlar högeligen, att ditt hjärta är uppriktigt.» Han erinrar Menius om hans många undvikande yttranden under förhöret, att han påstått sig vara oförberedd att samtala om sina åsikter, fastän han så bemödat sig att sprida sin skrift inom församlingen och lönligen »in familiis, ædibus & an-

gulis» bedrivit sin verksamhet. Hans avsvärjelse förtjänar ingen tilltro. »Et quod hic consideratione dignum est, te totum hoc negotium, clanculum peregis, nec ex aperto candore & ingenio, cum aliquo cordato Viro communicasse, sed modo subreptitio ac subdole, in actum deduxisse.»

Nu följa några intressanta upplysningar om bokens spridning. Sedan Menius förklarar, att han blott några få dagar före konfiskeringen haft exemplaren hos sig, säger Laurelius detta vara lögn, ty han kan bevisa, genom anteckningar, som Menius själv gjort i ett exemplar av sin bok, att de trycktes för länge sedan. Vidare kan det bevisas, att en del exemplar sänts till Danzig, till Dalarna och andra håll.

Menius försäkrar, att han först blott mottagit sex exemplar, vilka därefter utdelats till några förnäma och lärda personer. Själv hade han behållit blott ett. De exemplar, som skickats åt andra håll, hade avsänts av andra, ej av honom.

Laurelius sätter lika liten tilltro till detta påstående. Han frågar ironiskt, om alla dessa exemplar tagits ifrån honom, honom ovetande. Han beklagar honom, att han begär att de skola försona honom med överheten och kyrkan. Det tillkommer honom först att offentlig bekänna sin skuld, öppet, ärligt och ödmjukt.

Menius svarar, att han önskar, att han aldrig hade skrivit detta och att det ännu vore möjligt att undertrycka boken, om man blott ville.

Laurelius säger, att han hyser samma önskan men att Menius vållat dem stora bekymmer (*magnas molestias*), varpå Menius med åter uppflammande frimodighet svarar: Et mihi majores.

Samtalet börjar nu tydligen tyna av och Laurelius är trött. »Varför», utbrister han, »har du gjort detta, då du kunnat leva i frid och lugn med gott och tryggt samvete?»

Menius svarar med att ge sig det betyget, att han alltid varit en verksam natur, vilket hans f. d. kollega, Petrus Schomerus, vilken även fanns bland de under förhöret närvarande, kunde intyga.

Detta argument har tydligen icke någon större inverkan på Laurelius: »Det är visserligen berömvärt, att vara arbetsam», säger han, »men långt berömvärdare är det att nedlägga sin möda på nyttiga och nödvändiga ting. Men att lägga ned mycket arbete på för en själv och sin nästa fördärvliga ting, är säkerligen icke berömvärt. I sådant fall är den lata att föredraga framför den arbetsamma.»

Menius svarar att han nu underkastar sig konsistorii dom.

Detta ödmjuka svar vinner dock ingen genklang. Laurelius avslutar i stället detta pinliga förhör med en uppmaning att han skall underkasta sig Gud och vår nådiga drottning och hennes milda dom.

Detta nu till drottningen överlämnade protokoll är förutom av Laurelius undertecknat av den förutnämnde Petrus Schomerus, som i Dorpat varit Menius' kollega och f. ö. själv en gång varit anklagad för bristande renlärighet på grund av astrologiska för syndelser, och vidare av några prästmän i Stockholm, bl. a. Jacob Pfeiff, präst i Tyska församlingen.

Man förstår, att resultatet av detta förhör icke befanns tillfredsställande. Någon större klarhet hade icke vunnits. Menius' försiktiga och ej så litet tvetydiga hållning bidrog icke att göra stämningen mot honom gynnsammare. Själv beklagar sig Menius över, att förhöret "letts hit och dit" och att han varken fått se, höra eller underskriva protokollet över förhöret.¹

Detta var nu den 12 april 1645 och situationen för den anklagade var onekligen mörk. När man nu hade Menius i gott förvar och goda grunder att icke släppa honom, fick han tills vidare sitta där han satt, och inom fångelsets murar meditera över sina irrläror. Förgäves supplicerade han upprepade gånger till riksdrotset.² Den 5 juni klagar han över sina bekymmer för sina små moderlösa döttrar och han är nu tydligen alldeles uppriven och förtvivlad. Han bedyrar sin oskuld och ber om döden eller friheten. Den 20 juni författar han en inlaga till drottningen, vari han utförligt redogör för allt, som förevarit och på det enträgnaste ber, att alla akter i målet måtte bli offentligen tillgängliga.³

Först fram på högsommaren blev emellertid hans sak åter föremål för behandling, i det att ett i Stockholm församlat "Ministerium Ecclesiasticum" på Kungl. Maj:ts uppdrag anställde en förnyad granskning av den kätterska skriften, vilken resulterade i en den 15 juli daterad inlaga, betitlad *Errores præcipui in Consensu Hermetico-Mosaico Friderici Menii*.⁴ Något egentligt nytt utöver de redan i prästerskapets förut nämnda skrivelse relaterade anklagelsepunkterna har man icke att andraga, men de voro ju också tillräck-

¹ Skrivelsen till drottningen 18 aug. 1645.

² Breven finnas som bilagor i skrivelsen till drottningen 18 aug. 1645.

³ Denna inlaga omtalas i skrivelsen till drottningen 18 aug.

⁴ Avskrift i UB., Palmsk. 106 (s. 949 ff.).

ligt graverande. Inlagan avslutas med ett påpekande, att vissa av dessa "errata" äro svåra försyndelser mot den ortodoxa tron, en del andra strida mot det rätta förnuftet, andra slutligen äro "otiosorum hominum figmenta et vanissima cæcæ mentis deliria".

Den 16 juli överlämnades denna skrivelse till Menius för besvarande. Då infann sig nämligen, enligt vad han själv berättar,¹ "Dominus Licentiat" Schomerus, hans gamle Dorpatkollega, jämte en annan för Menius obekant prästman i fängelset och inledde besöket med att söka reta honom till vrede genom hårt tilltal, varom Menius' olycksbröder i fängelset kunde vittna. Då Menius nogsamt aktade sig, berättar han vidare, för att låta förleda sig till någon överilning och hellre ville skriftligen svara dem, hade Schomerus slutligen kommit fram med Ministerii Ecclesiastici skrivelse.

I denna skrivelse tillfrågas nu Menius, om han vill erkänna, allvarligen återkalla och ödmjukeligen avbedja sina villfarelser. Han tillhålls vidare att svara direkt på frågorna, emedan man icke kan godkänna de distinktioner och förklaringar han givit i sin bok och i sin skrivelse till K. Maj:t.

I sina erinringar till drottningen om processens förlopp² konstaterar Menius, att denna Ministerii Ecclesiastici skrivelse mycket skiljer sig från prästerskapets förut avgivna, dels genom en mildrad ton, dels också därigenom, att man tyst förbigår eller lindrar en del av de föregående anklagelserna. Under det att man sålunda tidigare förevitat honom kätteri i treenighetsläran, gällde anklagelserna nu blott själva hans sätt att uttrycka sig. Vidare påpekar han som anmärkningsvärt att man av honom icke önskade en förklaring över dessa uttryckssätt men blott ett allmänt återtagande och avbedjande, utan hänsyn till att han redan förut gjort avbön och revokation i fråga om både sina verkliga och skenbara fel.

Menius griper sig därför omedelbart an med författandet av en ny förklaring. Redan om några få dagar, den 20 juli, var denna "*Declaratio Frederici Menii*"³ färdig att överlämnas till vederbör-

¹ I skrivelsen till drottningen 18 aug. 1645.

² Skrivelsen den 18 aug.

³ Avskrift i UB., Palmsk. 106 (s. 956 ff.).

rande, oaktat förhållandena i fängelset tydligen icke voro mycket gynnsamma för litterär verksamhet. "Summo carceris squalore obrutus, tam Corpore quam animo non parum debilitatus, inter convictorum strepitus et fumos",¹ sådan var hans situation under författandet av denna ypperligt skrivna försvarsskrift.

Granskar man innehållet i densamma, finner man, att Menius i grund och botten icke gör de begärda medgivandena och att han genom sina försök att försvara vissa av sina älsklingsidéer icke just förbättrar situationen.

Särskilt betänklig är redan ingressen, vari han återigen hävdar, att han vill ha sin bok betraktad ej som ett teologiskt men som ett filosofiskt verk. Han säger sig ha gripit sig an med sitt arbete med desto större tillförsikt, som det av historiens vittnesbörd är tydligt, att Hermes Trismegistus levat före Moses — en under renässansen f. ö. icke alldeles ovanlig åsikt, trots att enstaka mera kritiska andar såsom t. ex. Casaubonus och G. J. Vossius redan börjat inse de hermetiska skrifternas relativt sena ålder och eklektiska karaktär. Han påstår sig till på köpet i en skrift, benämnd »De Gentis Amaliticæ origine & progressu», med de förträffligaste argument ur de gamles skrifter ha uppvisat, att Hermes varit de nordiska folkens fader (Borealium populorum parentem), något som ytterligare kommer att styrkas i den upplaga av Hermes' skrifter, som han har för avsikt att utge.

Han säger sig vidare icke förstå, varför man ej skulle få jämföra bibelns fysik med den hermetiska, vars förtjänster framför den peripatetiska fysiken han framhåller. Den hermetiska fysiken är icke som den peripatetiska blott spekulativ, utan den är en praktisk vetenskap, där allting med geometrisk precision kan uppenbart demonstreras.

Han ber alla läsare av sin bok att icke efter den bedöma hans trosbekännelse; oaktat däri finnas en del teologiska uttalanden, har han ej avsett att därmed framlägga sin oomkullrunneliga tro eller göra sig till domare i de teologiska kontroverserna. Vål bör man i teologiska traktater avhålla sig från filosofiska bevisgrunder, något som däremot ej gäller i fråga om alla andra vetenskaper. I teologien tro vi helt enkelt och styrka vår tro med Skriftens utsagor. I filosofien utforska vi grunden, dock så, att vi icke därigenom anse oss ha nått full visshet utan så, att resultatet alltid förblir problematiskt, liksom något som antingen kan vara eller icke vara (sed ut semper maneat in dubio, tanquam res, quæ vel esse vel non esse possit). Ty vad som hör till tron faller icke under förnuftets domvärjo. »O att man alltid iakttog detta», utbrister han, »så att man aldrig efter-

¹ Skrivelsen till drottningen den 18 aug.

forskade grunden i predikningar och teologiska traktater, ty den är en tvi-velaktig sak, som hör de filosofiskt-kritiska skolorna till. Ty härigenom skulle Kristi kyrka befrias från många strider och icke splittras i olika partier.» I denna anda säger han sig ha skrivit sin bok, varom företalet vittnar, i vilket han beder om granskning, icke om spö och bojer.

Efter denna inledning, som åtföljes av några smickrande ord till drottningen, som ej velat döma honom ohörd utan hänskjutit hans sak till en sådan samling av lärde och vise män, ger han en förklaring av den innebörd, att han är beredvillig att erkänna, återkalla och avbedja sina villfarelser, varhelst dylika påvisas. Men så vitt han kan finna, bestå dessa i hans sätt att uttrycka sig och där han på detta vis vållat missförstånd skall han öppet erkänna det och framlägga, i rent teologisk formulering, sin verkliga tro. Endast efter denna vill han dömas. Om någon sedan vill öppna en filosofisk kontrovers mot honom, finnas i hans bok tillräckliga ämnen därtill. I fall några i hans filosofi insprängda teologiska yttranden blivit kvar, vilka här icke synas tillräckligt förklarade, må de betraktas såsom aldrig fällda eller såsom uppenbart falska. Här vill han emellertid blott uppehålla sig vid de framkastade anmärkningarna, vid vilkas bedömande endast må tas hänsyn till Den Hel. Skrift, de tre ekumeniska Symbola, den Augsburgska bekännelsen och Upsala mötes beslut. Alla övriga mänskliga traditioner, hur värdefulla de än kunna vara, må hållas fjärran, varhelst de icke överensstämma härmed.

»Må ingen lägga mig till last», yttrar Menius vidare, »att jag icke svarar med det enda ordet: jag återkallar. Jag ber var och en besinna det tunga allvaret i denna sak, som gäller icke blott kroppen utan även själen. Ty huru kan man bekänna, vad man aldrig haft i sinnet?» Han tar Honom, som kan rannsaka alla hjärtan, till vittne, att han aldrig kommit på den tanken att förneka treenigheten eller Kristi sanna mänsklighet. Möjligen har han felat genom att använda något hittills inom kyrkan icke brukat ord, vilket han öppet och ärligt vill erkänna, men väl till märkandes, det gäller ett filosofiskt och ej ett teologiskt verk. Därför har han varken formellt eller reellt i detta fall begått något fel. »Icke desto mindre», tillfogar han här, »vill jag genast återkalla och avbedja, vad jag härutinnan kan hava syndat.» Och han lovar att framdeles avhålla sig från de påtalade uttryckssätten. Samtidigt har han den i hans situation beundransvärda djärvheten att slunga sina motståndare i ansiktet, att de i själva verket i fråga om treenigheten använt en av kyrkan fördömd formel. Han ber dem därför att icke strida om ord utan bevara trons enhet och draga i betänkande, vad ryktbarhet och ära väl Reverendum Consistorium kunde förvärva åt detta frejdade konungarike, om man fällde honom som kättare.

Första avdelningen i denna svarsskrift, som är en underlig blandning av förvånande frimodighet, av understucket hån och en tvungen ödmjukhet, avslutas av en med bibelcitat späckad bön till Gud, bakom vars högstämda ord man har svårt att icke skymta sarkasm och bitter ironi.¹

Härefter besvarar han i nio punkter de framställda anklagelserna.

Rörande treenigheten vidhåller han, att han blott rört sig med ett inom den hermetiska filosofien gängse språkbruk. Då han emellertid funnit, att han härigenom väckt förargelse, gör han ödmjukt avbön och förklarar sig underskriva första artikeln i *Confessio Augustana*.

Den andra punkten rör frågan om Kristi person. Härvidlag säger han sig blott ha filosofiskt, med argument ur den hermetiska filosofien, velat demonstrera Luthers teologiska ståndpunkt. Om han genom sina uttryck råkat såra fromma själar, ber han att detta måtte förlätas honom. Därefter avlägger han sin teologiska trosbekännelse i denna fråga, varvid han onekligen icke uttrycker sig på vedertaget och önskligt sätt, ehuru han till slut även här förklarar sig underskriva Augsburgska bekännelsen.

I sin skrift hade han betecknat Archeus eller världssjälens såsom verkande de dödas uppståndelse. Härmed säger han sig icke ha velat förminska Guds allmakt; Archeus var endast ett instrument i Guds hand. Hans *tro* är, att Gud ensam är den, som uppväcker de döda; men med vilka medel och huru skall man i teologien icke diskutera.

I fråga om den korrumperade bibeltexten säger sig Menius ha Luther på sin sida. Han besvär konsistoriet, att man icke skall lägga honom till last, vad andra fått göra ostraffat. Han förklarar frimodigt, att man på denna punkt, liksom även i fråga om Kristi natur, har tre utvägar att förfara med honom: antingen att man fördömer Luther tillsammans med honom eller ger honom fri tillsammans med denne, eller uppvisar, att han oriktigt citerat Luther. Dock vill han emellertid gärna nöja sig med den ortodoxa kyrkans mening, att textens renhet lämnar intet övrigt att önska i fråga om trosartiklarna, även om detta kan vara fallet beträffande sådant, som rör fysiken.

Nästa fråga gäller världens evighet. Här ger Menius en tämligen utförlig redogörelse för sina åsikter, varvid han erkänner sig obetänksamt ha använt uttrycket evighet i stället för i begynnelsen före all tid. För övrigt säger han sig, då han teologiskt talar om Skapelsen som en trosartikel,

¹ — concede mihi ne hisce offendar Joh. 16: 1. sed patienter feram me velut aurum probari in camino dejectionis, Syr. 2: 5, donec tuo præsidio custodiar per fidem ad salutem æternam. — — et quoniam homo sum, qui in multis impingit, Jac. 3: 2 me ex merâ gratia tua, etjam ab occultis absolve. — — dirige linguam et mentam meam — — — ad Nominis Tui gloriam.

hysa den *tron*, att Gud skapat allt av intet men på vad sätt och när hör icke till *tron*, som helt enkelt tror och icke efterforskar sättet.

I fråga om de återstående anklagelsepunkterna, dopet, änglarna, naturandarna och tillståndet före syndafallet följer Menius ungefär samma taktik och tar i realiteten icke tillbaka sina kätterska meningar.

Denna försvarsskrift bidrog icke att förbättra Menius' ovissa belägenhet. Inom kort voro de församlade prelaterna färdiga med en 47 kvartsidor stark skrift, "*Tergiversatio Meniana*",¹ å kollegernas vägnar undertecknad av Skarabiskopen Jonas Magni. Icke på en enda punkt tager man Menius förklaring för god. Han betecknas som ett växlande och ostadigt sinne, blottat på uppriktig ånger och i omilda, ofta hotfulla ordalag synas i tio avdelningar hans uttalanden i sömmarna. Det var ju f. ö. ganska naturligt, att man icke lät dupera sig av hans ofta motsägelsefulla förklaringar, och man finner, att Menius' avsikt vore tydlig och klar: han ville med sina villoläror vålla söndring och splittring inom kyrkan. Hans åsikter om treenigheten och Kristi människoblivande vore intet annat än arianism och photinianism och hans försvar vore endast undanflykter. Man betvivlar — och visserligen på goda grunder — att Menius bragt sitt förstånd under trons lydnad, bl. a. har han ju icke aktat för rov att i andligt högmod söka filosofiskt genomtränga uppståndelsens och dopets mysterier.

Även tillvitas honom nya grava villfarelser, som icke berörts i de föregående anklagelseakterna. Det har icke undgått denna lärda församling av skarpsinniga teologer, att Menius, tydligen för att icke lämna någon teologisk kardinalfråga obefläckad, även angripit läran om arvsynden. Han har nämligen, vilket styrkes med citat ur hans bok, velat härleda denna ur beskaffenheten av människans natur såsom sammansatt av en etherisk och en elementarisk del, varigenom han, i detta avseende liknande Zwingli, tydligen gjort Skaparen till arvsyndens upphovsman.

¹ *Tergiversationis Menianæ In negotio revocationis errorum Manifestatio. A Ministerio Holmiæ mense Julii 1645 Congregato, concepta ex frivolis exceptionibus, quas Menius impiis sui libri assertionibus prætexens animum prodit varium, inconstantem, & sincera poenitentia vacuum.* — Avskrifter i UB., Palmsk. 106, K. 70, och Nordin 1997; tr. hos STIERNMAN, a. a.

Överhuvud riktar man mot den anklagade en skarp tillvitelse, att han velat återinföra den skolastiska, ur den ortodoxa kyrkan bannlysta, sammanblandningen av uppenbarad och övernaturlig och naturlig kunskap, av nådens och naturens bok, eftersom dessa äro två fullkomligt åtskilda och sinsemellan oöverensstämmande slag av kunskap.

Som man kunde vänta, framkallar även hans ifrågasättande av Moses beroende av Hermes Trismegistus en våldsamt indignation och Moses gudomligt inspirerade auktoritet erhåller ett långt och lärt försvar gentemot Hermes, "authorem dubii spiritus & incognitæ originis". Ävenledes beivras missbruket av Luthers och Paulini Gothi namn i Menii gudlösa skrift.

Någon förskoning är tydligen icke att vänta för Menius från detta håll. Med bistert nit förklaras, att hans försäkringar äro en hycklares och man tillämpar på honom Ordspråksbokens ord: "Lik en hund, som går åter till sina spyor, är en dåre, som på nytt begynner sitt oförnuft."

Efter att ha tagit alla omständigheter i betraktande förklara slutligen de samlade fäderna för det första, att Menius hädanefter är olämplig som lärare eller präst i ortodoxa församlingar, för det andra, att han ställes utanför den ortodoxa kyrkans gemenskap och ej erkännes för en verklig lem av densamma, förr än han i en kort, klar och öppen skrivelse visar en allvarlig ånger och förbinder sig till ett fredligt och oanstöligt liv. De beslagtagna exemplaren av hans skrift skola "renas genom eld". I övrigt överlämnas den anklagade i ödmjukhet åt Gud och Hennes Majestät.

Samtidigt riktas till Hennes Majestät en anhållan, att de andliga myndigheterna på varje ort må tillåtas utöva censur, innan böcker tryckas.

Härpå avslutas aktstycket med en högtidlig bön till Gud, "ut hunc Tuum parvum gregem benignissime tueri velis a violentibus ursoris & callidis Vulpeculis, quæ vineam tuam apud nos demoliri & subruere cum intus tum foris laborant."

Förutom denna latinska skrift avgav det församlade prästerskapet ungefär samtidigt följande utlåtande till Kungl. Maj:t: *Vppå*

*H. K. May:tz framstelte Spörzmål, på förefalne twist, Presterskapzens Vnderdånige resolution och swar. Stockholm 30 Julij åhr 1645.*¹ Denna skrivelse sammanfattar innehållet i den föregående. Det är tydligt, heter det, att Menius "wrängier och miszbrukar Gudz ord, til at stadfesta sina galna meningar med, ganska dierfweliga, hwilket är förargeligt och bör ingalunda tilstädias i Gudz församling. Ty hwad ondt sådan twedregt jemwäl ock uti Ceremonier, åstadkommer, det måste nu de Engelske förfara med sin stora schada. Och aldrig är någon falsk lära så grof, at hon ju får anhangh. Besinne och nu dageliga hwad sådana twedrächt wti religionen vträttat hafwer i Tyszland." Slutligen upprepas den dom, prästerskapet för sin del beslutat fälla, varjämte man även uttalar sina önskemål om de världsliga myndigheternas utslag. "Och medan Riksens Rätt är, det ingen må fritt wistas i Riket, som med falsk religion är beladd, vtan at han steller sig rolig; hemställer Prästerschapet som här församlat är H. K. May:tt hwad honom kan wijdare till straff skäligen påläggias."

Aktstycket, som är undertecknat av bl. a. Jonas Magni och Strängnäs-biskopen Joh. Mathiæ, vilken som bekant själv var rätt suspekt i de ortodoxas ögon, avslutas med en önskan, "at Gudh wille vårt fädernesland för sådana religionsirringar nådeligen bewara, och H. May:tt wår Allernådigste drottningh med it longwarigt och roligit Regemente mildeligen welszigna".

Menius hade sålunda nu drabbats av kyrkans strängaste straff och blivit bannlyst och var därigenom enligt kyrkolagens bud utsluten från allt umgänge med andra människor, en utstött, med vilken ingen fick taga någon befattning.

Ännu den 18 augusti hade Menius icke fått del av dessa prästerliga skrivelser. Han erfor endast ryktesvis, att man icke funnit hans förklaringar tillfredsställande, men något ytterligare tillfälle att försvara sig erbjöds honom tydligen icke. Han författar därför, i sin orolighet och ovisshet, ytterligare en skrivelse² till "Regni huius Consistorii Assessores", daterad den 10 augusti. Häri säger

¹ Avskrift i UB., Palmsk. 106 (s. 939 ff.).

² RA., Acta Academica Dorpt-Pernau.

han sig av sin broder ha hört, att man ej godtagit hans förklaringar. Bönfällande och ödmjuk, gör han ej längre några försök att försvara sig utan betygar blott i bevekande ordalag sin uppriktighet och rättrogenhet.

Ehuru denna skrivelse synes tillfredsställa synnerligen höga anspråk på underkastelse, tog man dock ingen vidare notis om densamma och den olyckliga fången gör då ett nytt försök att hos drottningen utverka sin befrielse genom den här ofta citerade skrivelser av den 18 augusti.

Inledningsvis framhåller han här, att då han nu avgivit en högtidlig bekännelse, det vore tid att processen avslutades. Under detta religionsmål hade man mera disputerat än talat till kyrkans uppbyggelse, utgivit falskt för sant och gjort svart till vitt och från hans sida påyrkat uttalanden, som redan gjorts.

Därefter ger han i 13 punkter en relation av processens förlopp och bifogar härtill åtskilliga aktstycken, som vi redan känna till. I sitt slutanförande uttalar han sin glädje över, att ärkebiskopen nu anlänt och själv skall kunna döma om det sätt, varpå han citerat honom i sin bok. Han framställer vidare en underdånig anhållan att få taga kännedom om rättegångsakterna och ber att man skall överväga hans skrivelser, då det skall befinnas, att han öppet erkänt och gjort avbön för de fel, han begått. Han framhåller, att det ej längre finnes något skäl att med rätt beröva honom friheten och att ytterligare plåga honom och hans olyckliga barn. Han vädjar till drottningen, till rikets mäktige och till generalkonsistoriet att icke tillåta, att hans anklagare även skola få vara hans domare. Han är beredd att finna sig i en rättfärdig dom och lovar att i allt uppföra sig så, att han snarare må anses värd att benådas än straffas.

Den unga Serenissima Regina hade måhända vid denna tid intressantare angelägenheter att ägna sig åt och Consistorium Generale hade sagt sitt ord — nog av, någon ljusning inträdde icke för den fängslade villoanden. Ett par veckor senare tillgriper han då sin tydligen sista utväg, att skriva till rikskanslern. I detta brev¹

¹ UB., K. 80; tr. hos STIERNMAN, a. a.

daterat den 4 sept., som vi delvis förut gjort bekantskap med, säger han sig visserligen icke ha önskat något högre än att få nedlägga sina bekymmer inför hans Högvälborenhets fötter, men han hade hellre med tålmodighet velat bära sitt kors för att icke störa hans Högvälborenhets i hans sysslande med ting, rörande fosterlandets välfärd. Dock hade han tröstat sig med hoppet, att Hans Högvälborenhets efter lyckligt förrättat värv och vid sin återkomst skulle låna honom ett välvilligt öra. Väl visste han, att den höge adressaten för sina motståndare varit liksom en Herculesklubba och alltid för honom själv framhållits icke annorlunda än såsom en skräckbild, men icke desto mindre hade han längtat efter hans ankomst, emedan han kände Hans Högvälborenhets skarpa och oväldiga omdöme, vilket redan för många år sedan hade lockat honom till det svenska högkvarteret i Preussen. Som redan är nämnt, betygar han, att det är samma meningar, vilka dryftades under samtalen vid detta sammanträffande, som nu bragt honom i denna olycka. Han vill ej besvära rikskanslern med att upprepa vad som förevarit men besvär honom att ögna igenom rättegångsakterna, som finnas hos sekreteraren Nils Tungel. Han betvivlar icke, att rikskanslern därefter skall erinra sig det löfte, han en gång givit Menius' moder att taga honom och hans broder under sitt beskydd. Väl har han kanske felat, men han vill dömas ej av sina anklagare utan av rikskanslern. Resten av det långa brevet formar sig till ett vältaligt försvar för honom själv och bittra anklagelser mot hans vedersakare, som, ehuru han så långt möjligt gått dem till mötes i deras fordran på avbön, icke låtit sig tillfredsställa. Till slut anropar han Oxenstierna att förbarma sig över honom och hans olyckliga barn. Ehuru han under hela sitt liv haft att kämpa med elände, har han dock aldrig varit i en sorgligare belägenhet än nu. Ty förutom det, att han är plågad av sjukdom och själskval, har han ingen ro vid tanken på sina olyckliga döttrar, som leva i yttersta armod och icke veta, var de skola finna hägn och föda, för att nu icke tala om de farhågor, som blygseln och faderskärleken förbjuda honom att yppa.

Även denna bevekande bön förklingade ohörd.

Några andra skrivelser av den olycklige mannen från den närmast följande tiden känner jag icke. Troligt är, att han nu förlorat allt hopp att med de förklaringar han givit återvinna friheten. Den långa fängelsevistelsen böjer emellertid sakta men säkert även denna av naturen tydligen så kraftiga och spänstiga natur. Efter fem månaders ytterligare tålig väntan ha väktarna på Zions murar nått sitt mål och den jordiska rättvisan är tillfredsställd. Den ortodoxa trons slutliga seger bekräftas i Stockholms stads Tänkiebok, protokollet för den 4 febr. 1646, där följande står att läsa:

Åhr 1646 den 4 Februarii höltz rättegång. närwarande befallningsmannen samt Borgmästare och Råd. dereffter skickade Wälb. H. Ståthållaren den försmädarens Friderich Menii Skriff vp i rätten, hwar vti han sina scripta, för huilcka han så länge hafwer fengslig suttit, revocerar, således lydandes:

Effter såsom Jag undertecknat bekenner mig hafwa skrifwit een book ben:d Consensus Hermetico-Mosaicus, uti hwilcken Jag mig hafwer förgrippit emoot Gudz klara ord och den H. Trefaldighetz personer, såsom och med mera som sträfwar emoot den auszburgiske confession och åthskillige wår christeliga Troos articklar, samt annat som uti samma book kan wara anført; dy tyckes mig alt sådant illa wara, will och sådant revocerat, och otwungen till null och intet her medh giort hafwa; förobligerandes mig aldrig efter denna dagh, samma mitt scriptum, och alt hwad som der vti skrifwit står, att willia defendera, nu eller i framtiden, och detta uthlofwar Jag wid min Siäl och saligheets part fast och stadigt att wilia hålla och effterkomma. Till wiszare stadfästelse hafwer Jag detta skrifwit, underskrifwit och bekrefftat. Actum Stockholm den 27 Januarii 1646.

Fredericus Menius.¹

Några vidare domstolsakter finnas icke och det är tydligt, att Menius efter denna fullständiga revokation äntligen återfått friheten.

Det dröjer emellertid icke länge, innan han hämtat sig efter den långvariga fängelsevistelsen och samlat krafter till nya ansträngingar. Den 29 april 1646 inlämnar han till kungl. sekreteraren Johan Månsson en utförlig "*Warhaffter eigentliger Bericht Von*

¹ Avskrifter härav i UB, Palmsk. 106 och K. 70.

denn *Liefländischen Historischen Wercken, welche ich endsbenanter von Anno 1621, bis 1636 unter handen gehabt*“.¹ Häri ger han en redogörelse för sin verksamhet som historieskrivare och för de vidriga öden, som gjort att hovrätten i Dorpt 1637 konfiskerat hans böcker och manuskript, av vilka han dock för sin näring är beroende.

En vecka senare, den 6 maj, vänder han sig till drottningen med en skrivelse, vari han tackar för sin frigivning och erbjuder sina tjänster. Han åberopar den nyss nämnda redogörelsen och anhåller att ånyo bli hedrad med uppdraget att skriva den lifländska historien. Han lovar att i sådant fall på 3 år leverera hela verket färdigt i 4 tomer, vilkas innehåll specificeras. Och emedan han önskar att fullgöra ett sådant verk "gantz, perfect, absolut vndt ohne Thadel" anhåller han om ett par skrivare och en geografisk ritare, dessutom om ett gott underhåll och tillgång till nödiga handlingar.

Samtidigt erinrar han om en del övriga verk, som han redan har utgivit, och hemställer till drottningen att befordra dem till trycket i en samlad upplaga, då han förut blott låtit trycka dem i upplagor på 50 exemplar, vilka nu äro slutsålda.

Slutligen omnämner han ytterligare några tryckfärdiga arbeten, varibland märkes ett med titeln *Genealogia Amalorum*, vari drottningens stamträd härledes från Theodorik den store, och ett annat, kallat *Metallurgia Suedica*.

Kungl. Maj:t reflekterade emellertid icke på hans erbjudande av sina tjänster som lifländsk historiograf och hans vetenskapliga bana var tydligen för alltid stäckt.

Om de återstående åren av den mångprövade mannens liv har jag icke lyckats finna några säkra underrättelser. Sommelius² återger — med en så vitt jag kunnat utröna mycket berättigad reservation³ — några tidigare författares uppgift, att Menius till slut fått

¹ UB., Palmsk. 353.

² A. a. s. 188.

³ Menius förekommer icke i de tjänsteförteckningar, som meddelas i J. A. ALMQUIST: *Bergskollegium och bergslagsstaterna*. (Medd. fr. sv. riksark. N. F. II: 3).

någon syssla vid kopparbergslagen, varvid hans alkemistiska intressen och kunskaper, vilka åtminstone delvis voro roten och upphovet till hans olycka, kommo honom väl till pass. Eller, som Sommelius uttrycker det: *Qua vero scientia in explicandis fidei dogmatibus misere abusus est, hujus, nempe Chemicæ, peritiæ debuit, ut sustentare vitam posset, cupreorum in Suecia montium constitutus Præfectus.*

I september 1659 skall Menius ha slutat sitt växlingsrika liv,¹ var och under vilka omständigheter vet man icke.²

*

Samma oblida öde, som vilar över denne mans liv, har också drabbat hans litterära livsverk. En del av hans böcker äro bevarade i bibliotekens gömmor men torde i allmänhet vara ytterligt sällsynta och ingen lär heller fråga efter dem. De äldre lifländska historieskrivarna, Gadebusch o. a., vilka f. ö. icke synas känna annat än hörsägner om Menius' liv, ha icke någon synnerlig veneration för hans historiska arbeten. Hans otryckta manuskript, vilka han till största delen medfört till Sverige, synas alla ha förkommit.

I vad mån kvaliteten av Menius' vetenskapliga produktion kan göra detta öde rättvist, står utom min förmåga att bedöma och det torde väl heller aldrig bli möjligt att göra honom full rättvisa, då de flesta av hans arbeten äro förlorade. Ett skall man emellertid icke kunna bestrida: hans utomordentliga arbetskraft och hans universella vetenskapliga intresse.

Att döma efter förteckningen på hans tryckta och otryckta arbeten är nämligen Menius en av de mest produktiva författare, vår lärdomshistoria har att uppvisa. En handskriven katalog över hans litterära bagage intill 1635, som finnes å Uppsala universitetsbibliotek,³ tydligen en avskrift av en av honom själv tryckt för-

¹ SOMMELIUS, a. a. s. 188.

² Så långt man kan döma av bevarade papper i Tyska kyrkans arkiv i Stockholm, tycks han ej ha dött där. Därpå tyder även, att någon bouppteckning efter honom ej finns i Stockholms rådhusarkiv.

³ UB., Nordin 1997: *Catalogus Lucubrationum Friderici Menij.*

teckning i ett 1635 i Dorpt utgivet arbete: Syntagma de origine Livonorum, vilket ej varit mig tillgängligt, upptager 9 skrifter tryckta åren 1620—1635. Men som under samma tid författade och till tryckning avsedda verk uppräknar han 21 nummer in 8:vo, 13 in 4:to och 12 in folio. Liflands historia är jämförelsevis starkast representerad i denna förteckning, men ett flertal verk handla om Skandinaviens historia, bl. a. ett i 4 vol. F. ö. finner man arbeten i allmän historia, rysk historia, etnografi och religionshistoria, juridik och statskunskap. Vid sidan härav har Menius haft tid att författa skrifter av religiöst innehåll, stridsskrifter mot papister och jesuiter, ett kompendium i den paracelsiska filosofien o. s. v. Och ett flertal av dessa verk äro skrivna på två eller flera språk, tyska och latin, ryska, tyska och latin, svenska, tyska och latin o. s. v. Även om man ifråga om manuskripten kan ställa sig skeptisk och spörja sig, huruvida icke en stor del av dem blott voro färdiga i författarens fantasi, så torde i varje fall uppgifterna icke få anses vara alltför överdrivna, då åtskilliga av dem förekomma i en förteckning på till Sverige medförda manuskript, som han 1646 inlämnat till kungl. sekreteraren Månsson och det säkerligen icke i hans dåvarande situation var rådligt att fara fram med alltför överdrivna uppgifter. Uppgifterna om hans tryckta böcker kunna i allmänhet kontrolleras; Schefferus upptar t. o. m. en skrift, som saknas i Menius' katalog.

*

Denna redogörelse för de omständigheter i Menius' liv, om vilka jag kunnat skaffa mig någon kännedom, må avslutas med några ord om en hans litterära insats, som gör honom förtjänt av litteraturhistoriens intresse och tacksamhet.

Som jag redan sagt, var Menius en på sin tid berömd latinsk skald och hade t. o. m. belönats med titeln Poeta Laureatus Cæsareus. Denna del av hans produktion känner jag icke till, men den har av auktoriteter fått ett gott vitsord. I våra svenska bibliotek tycks nämligen icke ha bevarats något exemplar av de *Poemata artificiosa varij generis*, som han enligt den nyssnämnda katalogen

utgav i Leipzig 1620. Hans intresse för latinsk poesi sträckte sig även till andra författares produktion på detta område; bland de utgivna manuskripten finnes nämligen ett arbete, betitlat *Apollo Scythicus, seu variorum poematum in Livonia natorum fasciculus*. Men att närmare orda om dessa latinska poesier och ge dem deras plats i renässansens humanistiska diktning är en uppgift, som måste överlätas på den lycklige man, som en gång skall ha mod och kunskap tillräckligt att på allvar ta i tu med denna förbisedda och dock så rika litteratur.

Som poet på sitt modersmål var Menius däremot ej lika lycklig. Hans tyska dikter äro förskräckliga, men det må till hans ursäkt sägas, att den samtida tyska poesien till stor del är lika oläsbar och i språkligt hänseende barbarisk.

Samma språkliga barbarism utmärker också ett verk, varigenom Menius likvisst namnlös dock med heder gått till eftervärlden. Som numro 2 i den flera gånger citerade katalogen upptages nämligen: *Englische Comoedien 2 Theil. Altenburg in Verlegung Gottfried Groszen Buchhändler zu Leipzig A:o 1620 in 8:vo*.

Om uppgifternas autenticitet kan icke råda något tvivel, isynnerhet som ett dylikt arbete näppeligen vid denna tid kunde anses av någon så särdeles betydelse. Och med detta arbete kan icke avses något annat än de Englische Comoedien undt Tragoedien, som anonymt utgåvos i två delar, den första 1620, den andra 1630 och som bekant äro det viktigaste litterära dokumentet för bedömandet av det inflytande, som den elisabethanska dramatiken utövat på den tyska.

En genomgång av Draudius' Bibliotheca Classica, utgivet 1625, som torde vara det viktigaste bibliografiska hjälpmedlet rörande denna tids tyska litteratur, ger ävenledes vid handen, att någon annan liknande samling, med vilken denna kunde förväxlas, vid denna tid icke utkommit.

Först och främst ger nu bokkatalogens uppgift ett par bibliografiska notiser av intresse. Englische Comoedien und Tragoedien äro utgivna utan någon upplysning om tryckort och förläggare. Man får nu veta, att boken trycktes, ej i Leipzig, som Draudius

lättförklarligt nog uppger, utan i Altenburg, och att förläggaren var bokhandlaren Gottfried Grosz i Leipzig.

Emellertid ställer katalogens uppgift också ett litet problem. Man får nämligen av densamma den uppfattningen, att samlingens bägge delar utgavos 1620. En svag möjlighet kan ju finnas, att så verkligen är förhållandet; förordet till den första delen utlovar nämligen en snar fortsättning. Häremot talar emellertid, att den andra delen av komedierna, vilken 1630 utgavs under titeln *Liebeskampf*, på titelsidan har en uppgift, att dessa skådespel nu för första gången utkommo. Det sannolikaste är, att Menius här icke varit så noga som bibliograf; liksom han slarvat med titeln har han också slarvat med årtalen.

Dock kan man häremot invända: år 1630 var Menius professor i Dorpat, långt ifrån Leipzig, och hade andra och viktigare saker förhanden. Det visar sig dock, att hans gamla dramatiska intressen leva kvar hos honom: i manuskriptförteckningen upptar han bl. a. ett arbete som visar detta: *Der grosze Lieffländiche Tummelplatz: Worinnen deroselben Einwohner, Aufzug, Comoedia, Gerichte, Contrefait gleichsam lebendig gezeiget wird*. De engelska komedierna hade tydligen blivit en publiksucces; Brunet omtalar en f. ö. okänd ny upplaga av första delen från 1624; Grosz hade ånyo vänt sig till Menius, som tydligen icke hade några svårigheter att fermt effektuera beställningen av den nya serien komedier och tragedier.

Forskarna på detta gebit ha mycket sysslat med frågan, hur utgivaren av dessa komedier handskats med de okända engelska förebilderna och i vad mån han är mer eller mindre självständig i förhållande till de av de engelska komedianterna spelade dramerna, om han blott är utgivare eller själv i någon mån satt sin prägel på arbetet. Härom har jag ingen möjlighet att yttra mig; en sak vill jag dock påpeka. Som jag redan nämnt var Menius pomrare, och härpå beror väl den av tyska filologer påpekade omständigheten, att språket i komedierna är platt-tyskt färgat.

Ännu en fråga uppställer sig i fråga om tillkomsten av denna samling. Hade Menius själv varit skådespelare, innan han inträder på sin för oss bekanta bana, eller var han blott en intresserad

utomstående? Det är icke utan, att jag håller det förra alternativet för det sannolikaste. Från vår svenska litteraturhistoria, liksom från andra länders, är det ju oss välbekant, att renässansens skådespelartrupper ofta rekryterades genom studenter och troligt är, att Menius hörde, under någon tidig period av sin växlingsrika bana, till de inhemska tyska hjälptrupper, som de engelska komedianerna under sina färder genom Tyskland anställde. För denna gissning har jag emellertid ännu inga faktiska bevis; jag vill blott anföra en liten omständighet, som ser ut som en tanke. I sin stora försvarsskrift mot teologernas anklagelser åberopar Menius bl. a. till sitt försvar ett teologiskt uttalande av kurfursten Johan Sigismund av Brandenburg. Detta är ju i och för sig ganska egenomligt, då det ju i detta fall hade legat närmare till hands att åberopa någon teolog av facket. Men denna förtrogenhet med Johan Sigismunds teologiska åskådning har möjligen sin förklaring. Det är nämligen bekant, att dennes dramatiska intressen icke voro mindre än hans teologiska och att han åtminstone året 1619 hade i sin tjänst en engelsk komediantrupp, som i Königsberg och på andra ställen uppförde skådespel för honom. Det *kan* då vara en möjlighet, att Menius befann sig bland dessa komedianter och att det är den omständigheten vi ha att tacka, att dessa viktiga dokument till den europeiska dramatikens historia bevarats åt eftervärlden.

CATALOGUS LUCUBRATIONUM FRIDERICI MENIJ.¹

I.

IAM EDITARUM.

1. Poemata artificiosa varij generis. Lipsiæ apud Gotfridum Grossen A:o 1620. in 8:vo.

¹ UB, Nordin 1997. Enligt F. K. GADEBUSCH, *Livländische Bibliothek* II, Riga 1777, s. 248 ff., vill det synas, som om denna katalog utgjort ett appendix

2. Englische Comoedien 2 Theil. Altenburg in Verlegung Gottfried Groszen Buchhändlers zu Leipzig. A:o 1620. in 8:vo.

3. Syntagma Historico-Politico-Juridicum de ritibus funebribus omnium gentium ibid: apud eundem. a:o eodem in 8:vo.

4. Intrada, oder Vortrab der groszen Universal Lieffländischen Historischer Geschichten Beschreibung. Worinnen kürztlich angedeutet wird, was einjeder in folgender Liefländischen Chronick zu erwarten. Riga bey Gerhard Schröder A:o 1630 in 4:to.

5. Relatio von Inauguration der Universität zu Dorpat geschehen d. 15 Octobr. A:o 1632 gedruckt zu Dorept bey Iacob Becker in 4:to.

6. Proba der Letzten Zeit von der groszen Verfolgung, Restaurirung des Wahren Gottes-dienstes, Vntergang des Pabstuhms, und Zukunft des Jüngsten Tages; darinnen ex fundamento Historico erkläret wird, Ob und wie M: Joh: Dolingius in seiner Predigt vom Vntergange des Weltlichen Pabsthums sein Fall und Zerstörung zu erwarten habe etc: Dorpt bey Iacob Beckerns a:o 1633 in 4:to.

7. Historischer Prodromus des Lief-ländischen Rechtes und Regiments von Anfang der Provintz, Erfindunge, als auff I: K: M: von Schweden Gustavi M: Todt. aus wahrhafften und glaubwürdigen actis et actitatis verfertigt etc. Dorpat bey Iacob Beckern Anno 1633 in 4:to.

8. Diatribe Critica de Maris Balthici nominibus et ostijs; ubi contra Novatores nonnullos vetus Ptolemæi Sententia defenditur, et rectius explicatur Terpati apud Jacobum Pistorium A:o 1634 in 4:to.

9. Syntagma de origine Livonorum Dorpati A:o 1635. in Octavo.

II.

ADHUC EDENDARUM IN OCTAVO.

1. Nova & exactissima introductio ad studium Geographicum: ubi Veterum errores denudantur ambigua explicantur, & omissis anfractibus & ambagibus, compendiosa ad hauriendam nobilem illam scientiam, via demonstratur.

2. Prælectiones Criticæ in Compendium Sleidani de IV. Monarchijs, ubi multa rectius explicantur, & ponderatis diversis Bodini et Sleidani Sententijs vera de Monarchijs doctrina aperitur.

3. Compendium breve et exactissimum totius Philosophiæ Paracelsicæ.

till det som nr 9 upptagna verket Syntagma de origine Livonorum, som torde vara utomordentligt sällsynt. Gadebusch meddelar titlarna på de tryckta arbetena.

4. Variæ lectiones historicæ. ubi multi tam veterum, quam recentium loci dubij explicantur erronei vero reducuntur.

5. Apotheosis Romana Numæ Papistica, ubi ex gentilium historiarum antiqvitatibus demonstratur, omnem Sanctorum hominum cultum ab Ethnicis esse mutuatum. Deutsch und Latein.

6. Numa Pontifex Romanus. i. e. genuina Flaminum Romanensium ex gentili Numæ Pompilij constitutione ordinis demonstratio historica. Deutsch und Latein.

7. Johannis P: P: puerperium, multo quam ante hac luculentius ex Pontificijs Scriptoribus demonstratum, Deutsch und Latein mit Kupfer-Stücken.

8. Notæ in declamationem Jesuitæ Romani in Rigenses et reliquos Livonos, Satyricam: Ex qua colligere possunt Livoni quid a Pontificijs sibi sit expectandum.

9. Dialogi pro juventute Scholastica, de mutationibus Provinciæ Livoniæ, ad mandatum Magistratus Latine, Græce, Germanice, Esthonicæ et Lettice adornati.

10. De generatione hominis, tractatus compendiosus festivus et utilis. Deutsch und Latein.

11. Apollo Scycticus, seu variorum poematum in Livonia natorum fasciculus.

12. Prælectiones in Melpomenem Herodoti, quo libro verus ille Monarcha et Parens, magnam Scytiæ partem, Pontum Scil. Bythiniam, Tartariam, Moscoviam, Podoliam usque ad Livonos & Borussos descripsisse, ex collatione illorum, quibus in describenda Moscovia ex ipsis Russorum annalibus Baro Herbersteinus et Petrus Petræjus utuntur clarissime monstratur.

13. Declamatio mire festiva de Jesuitarum technis.

14. Palestra variarum opinionum de Insula Thule: ubi non tantum verus illius situs demonstratur, sed multi quoque veterum et recentium de illa errores refutantur, inserta amabili & placida contra Clar: Dom: Pontanum Historicum Danum velitatione.

15. Die Offenbarung Johannis, auff eine sonderliche art und kunstliche manier, mit Text und Glossen in einer continuirlichen Rede also zusammen gesetzt, dasz Sie, wie schwer sie auch sonst ist, von den aller-einfältigsten leichtlich kan verstanden werden.

16. Obstetrix Gothica, seu Spongia labecula Antichristiana, quam Bartholomæus Anglicus, Johannes Magnus et alij fortissimæ Sveco-Gothorum genti intulerunt, cum illos a Magogo prognatos proderent. Refutatis omnibus, quæ a parte adversa producta sunt, vel produci possent.

17. Clavis Chronologiæ Scandinaviæ, ubi nonsolum vera causa de-

monstratur, cur plerique universalis Chronologiæ indices eam omittant et respuant: verum etiam modus demonstratur, imo Specimen editur, quomodo ex Herodoto & alijs exactissime, et ad miraculum usque restitui posset.

18. Mercurius Scythicus i. e. Historica & Geographica demonstratio, novi cujusdam loci, quo mediante nonsolum ex Persia et India, verum etiam ex omnibus IV Orbis angulis, mercimonia per utramque Russiam in Livoniam advehi, indeque rursus transportari possunt, imo illa nova negociatio incorruptum foedus inter tres Potentissimos Sveciæ, Poloniæ, et Moscoviæ Monarchas stabilire, ansamque præbere oportunitissimam potest ut barbaries Moscovitarum extirpetur, Tartarique subigentur et via terrestris in Orientem præparetur. Opusculum non nisi Proceribus Regni secreto communicandum; illisque si placet, septem lingvis publicandum. mit Kupfer Stücken.

19. Apotelesma Historicum de Livonorum Christianismo. Opusculum plane jucundum, & svavissimis antiquitatum arcanis conspersum.

20. Comitiva Palladica, seu Politico-Historicus discursus de Comitum Palatinorum Ortu, progressu, Statu, Dignitate, immunitate, et officio: ubi demonstratur, non tantum liberum esse Regno Sveciæ, sed honestum quoque imo imprimis necessarium et utile, ut ejusmodi dignitas ibidem instituat.

21. Chronologiæ Livonicæ compendium exactissimum, deutsch und Lateinsch in Chronologischen Tabulis verfasst.

II. IN QUARTO.

1. Tabulæ exactissimæ in artem historicam, nunquam eo modo, et tantæ perfectitudinis visæ, cum Scholijs Criticis, quibus tam veterum quam recentium errores deteguntur et enodantur.

2. Die Lieffländische und Rigische Wahrheit, dasz ist, Offenbahrer Beweis, dasz dhl. Lunqvitijs in seinen LorbeerKrantz von den Lieffländischen und Rigischen Händeln nicht recht geschrieben, sampt gründliche erklärung des Krieges Anno 625 bisz 29.

3. Erklärung eines brieffes, so König Stephanus an den Römischen Papst geschrieben, daraus Liefflandt, voraus Riga und Dorpat zu ersehen, was massen ihrer im besten gedacht und was Sie vor den Papisten und Jesuiten zu erwarten.

4. Die Wahrhafft Ursachen, und gantzer Procesz der Polnischen und Schwedischen Krieges. Woraus mannigl. zu ersehen, dasz er in seinen præjudicijs biszhero sehr gefehlet, Alles aus denen Archivis, und wahren Uhrkunden, woraus den Schrifften, so König Ericus mit Sigismundo Augusto gewechselt.

5. Commentarius über den alten Lieffländischen Ritterproces. Welchen für mehr den 80 Jahren Dionysius Fabri drucken laszen.

6. Lieffländische Oeconomia oder Hauszbuch. sind schon 6. bogen gedruckt. mit figuren.

7. Österreichischer Kehr aus.

8. Der grosze Lieffländischer Tummelplatz: Worinnen deroselben Einwohner (α) Auffzug. β) Comoedia. γ) Gerichte. δ) Contrafait gleichsahm lebendig gezeiget wird.

9. Deutsche Krieges-Brille d. i. Wahrhaftiger beweis, dasz aller deren Opinion falsch sey, so da meynen, dasz der jetzige Teutsche Kayser-Krieg aus dem Böhmischen wesen ursprünglich herrühre, und dasz nur die Execution auff die Rebellen angesehen. Worinnen aus Wahrhaftigen Scribenten, mittelst einer continuirenden relation dargethan wirdt, dasz er wahrhaftig ein Religions-Krieg, welcher allein der Jesuiten generalität und die Ostereichische Monarchie betrifft. Welcher zwar noch für den Jesuiten, alsbald mit Hussen Reformation angefangen. Hernacher aber zu Lutheri Zeit und etwas hernach von den Jesuiten reassumiret. Endlich aber durch das mittel der Böhmischen Unruhe gantz verfertigt, und ins werck gerichtet worden.

10. Occasio Sarmatica, eine gar künstliche und lustige erklärungs des Polnischen Zaszryns mit drey Kupfern.

11. Das Leben und die Thaten Wyperti Graffen zu Greitz, von welchen der Edle Stamm der Rantzawen entspringet, schon für 450. Jahre einem alten München beschrieben itzo aber mit ettlichen nothwendigen Historischen Chorographischen und Genealogischen erklärungen verbessert.

12. Prodromus der groszen Lieffländischen Adel Chroniken, in welchen dhl. Tiesenhausen und derer von Yxkul ankunft, Wapen und Genealogia recht erkläret wirdt.

13. Myseriographia Livonica oder Historische erzehlung von den Wunderzeichen, so anfangs dieser Provintz, erfindungen an Menschen, Vieh, Sonn, Mondt und Sternen der höchste Gott hat sehen lassen, sampt gründliche auslegung und erklärungs, was selbige bedeutet, und kurtz darauff effectuiret haben.

III. IN FOLIO.

1. Commentarius Criticus et luculentus in rerum Scandinavicarum Scriptores, Saxonem scilicet Crantzius & magnos Fratres Johannem & Olaum. mit Kupferstücken.

2. Corpus Iuris Publici, so wie er im Prodomo deliniret worden.
3. Genealogia Harlungororum Amalothica ex qua Regiæ stirpes, tam quæ cum Margaretha in Dania desijt, quam quæ adhuc una cum pluribus, Ingermania et Suecia, Principum Comitum, Baronum et Nobilium familijs in Suecia & Polonia durant. Mit beygelegten Tabulis Genealogicis in Kupffern.
4. Historiæ Livonicæ Tomus I. ejusdem Provinciæ Choro- et Topographiam pragmaticam, Politicam et Ecclesiasticam descriptionem continens. mit Kupfferstücken Deutsch und Latein.
5. Historiæ Livonicæ Tomus II. ejusdem Provinciæ Chronologiam, ab initio huc usque relationem exhibens, deutsch und Latein mit Kupfferstücken.
6. Historiæ Livonicæ Tomus III. Worinnen alle Adelgeschlechter sampt deren Wapen und StammRegistern erzehlet wird, deutsch mit Kupfferstücken.
7. Historiæ Scandinavicæ Tomus I. Qvatuor illius Peninsulæ Regnorum Geographiam complectens. Deutsch-Schwedisch und Latein mit Kupfferstücken.
8. Historiæ Scandinavicæ Tom: II. omnium illius Gentium, utpote Gothorum, Gepidarum, Hunnorum, Svitzerorum, Longobardorum, Nortmannorum originem, emigrationes Bella et interitum recensens eodem modo.
9. Historiæ Scandinavicæ Tomus III. illius Peninsulæ Provinciarum Reges, eorumque res gestas secundum certam annorum seriem a primo initio, usque ad modernorum in Svecia et Dania, Stemmatum initium enumerans eodem modo.
10. Historiæ Scandinavicæ Tomus IV. ab initio stemmatum Oldenburgici in Dania et Folchungici in Svecia huc usque Regum nomina et gesta dilucidissime explicans eodem modo.
11. Historia Prophetica continens omnium Ethnicorum, Judeorum Turcarum, et Christianorum Vaticinia eodem modo. Opus pulcherrimum & jucundum.
12. Historia Moscovitica plane nova et emendata, ubi non tantum illius amplissimi Regni Chorographia ex Herodoto, et Chronologia ex Græcorum Imperatorum annalibus restituitur: Sed multa quoque, quæ ad illius Gentis originem et acta, quæ alibi desunt, suppleuntur. Lateinsch Teutsch und Ruzisch, mit Kupfferstücken.